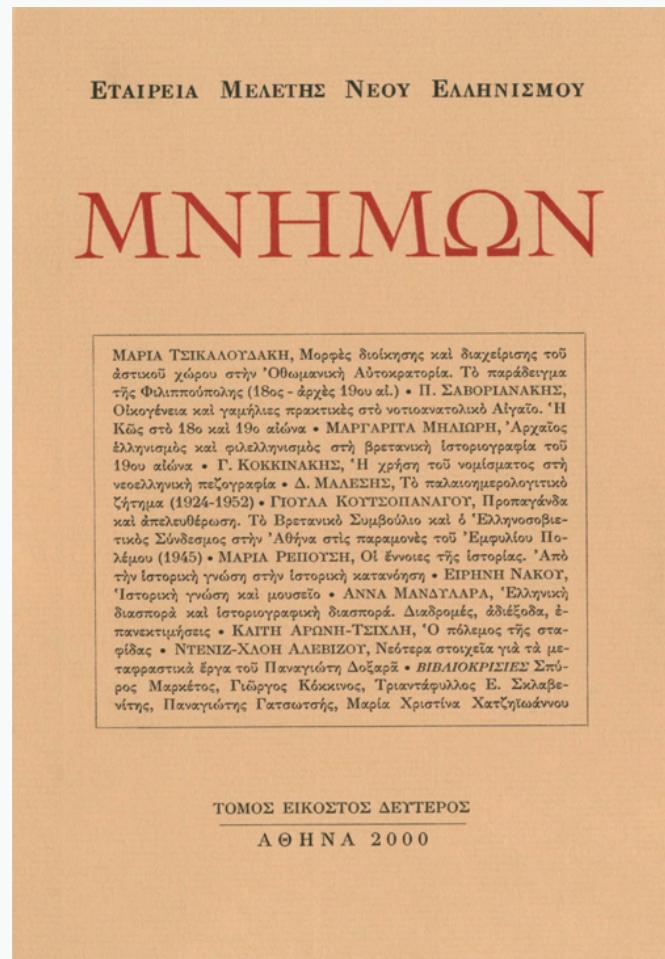

Μνήμων

Τόμ. 22 (2000)

**ΜΟΡΦΕΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΟΥ
ΑΣΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΣΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ
ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ. ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ
ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΤΗΣ
ΦΙΛΙΠΠΟΥΠΟΛΗΣ (18ος-ΑΡΧΕΣ 19ου αι.)**

MARIA TSIKALOUDAKI

doi: [10.12681/mnimon.583](https://doi.org/10.12681/mnimon.583)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΤΣΙΚΑΛΟΥΔΑΚΗ Μ. (2014). ΜΟΡΦΕΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΣΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ. ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΤΗΣ ΦΙΛΙΠΠΟΥΠΟΛΗΣ (18ος-ΑΡΧΕΣ 19ου αι.). *Μνήμων*, 22, 9-30. <https://doi.org/10.12681/mnimon.583>

ΜΑΡΙΑ ΤΣΙΚΑΛΟΥΔΑΚΗ

ΜΟΡΦΕΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ
ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ
ΣΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ
ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ
ΤΗΣ ΦΙΛΙΠΠΟΥΠΟΛΗΣ (18ος - ΑΡΧΕΣ 19ου αι.)

Τὸ κείμενο ποὺ ἀκολουθεῖ εἶναι μέρος μιᾶς ἐργασίας ἡ ὅποια, διὰ μέσου μιᾶς συγκριτικῆς προσέγγισης, στοχεύει μεταξὺ ἄλλων νὰ ἀναδείξει τὶς λογικές καὶ τὶς στρατηγικές, σύμφωνα μὲ τὶς ὅποιες οἱ θρησκευτικὲς κοινότητες χωροθετοῦνται καὶ ἐνσωματώνονται στοὺς μηχανισμοὺς διοίκησης καὶ διαχείρισης τοῦ ἀστικοῦ χώρου στὶς πόλεις τῆς θωμανικῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης¹. Στὴν παρούσα μελέτη θὰ ἐπιχειρηθεῖ νὰ δοθεῖ ἀπάντηση στὸ παραπάνω ἐρώτημα, μέσα ἀπὸ τὸ παραδειγματικὸν κοινότητας² τῆς Φιλιππούπολης.

Τὸ μεῖζον ζήτημα ποὺ πραγματεύεται ἡ ἰστορικὴ ἔρευνα σχετικὰ μὲ τὴν θωμανικὴ πόλην εἶναι αὐτὸ τῶν μορφῶν ποὺ παίρνει ὁ κατακερματισμὸς τοῦ διοικητικοῦ, οἰκονομικοῦ, κοινωνικοῦ ἰστοῦ της, ἐξαιτίας τῆς ὑπαρξῆς ἐθνοθρησκευτικῶν ὅμιλων. Ἡ ἀνίχνευση τῶν δρόμων μέσα ἀπὸ τοὺς ὅποιους πραγματοποιεῖται ἡ ἐνότητα τῆς πόλης —μορφές διοίκησής της, οἰκονομικές λει-

Μεγάλο μέρος τοῦ ἀρθροῦ αὐτοῦ, πορούσιάστηκε στὸ τριήμερο ἐργασίας ποὺ διοργάνωσε τὸ Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe μὲ θέμα «New Doctoral Research on the History of Southeastern Europe», 6-8 Οκτωβρίου 2000, Κασσάνδρα Χαλκιδικῆς,

1. Πολλὰ ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματα καθὼς καὶ μεγάλο μέρος τῆς ἔρευνας ποὺ παρουσιάζονται ἐδῶ, διατυπώνονται στὴν ἀδημοσίευτη διδακτορικὴ διατριβή μου ἡ ὅποια φέρει τὸν τίτλο *Pouvoirs et professions des communautés chrétiennes urbaines dans l'Empire Ottoman (XVIIe-XIXe siècles): Serrès, Philippopoli, Kozani, Larissa*, Université de Paris I-Panthéon-Sorbonne, 2 τόμοι, Παρίσι, Ιούνιος 2000.

2. Χρησιμοποιοῦμε τὴν ὄρολογία τῶν πηγῶν προκειμένου νὰ κατονομάσουμε τὶς θρησκευτικὲς κοινότητες. Οἱ χριστιανοὶ ὅρθοδοξοὶ ὄριζουν τοὺς ἔωτοὺς τους μὲ θρησκευτικὰ κριτήρια, ἐνῶ ὅλους τοὺς ἄλλους μὲ ἐθνικά. "Ἐτοι, στὰ κείμενα ποὺ ἔχουν συνταχθεῖ ἀπὸ τοὺς ιθύνοντες καὶ μὴ χριστιανοὺς ὅρθοδοξοὺς γίνεται λόγος γιὰ χριστιανούς, ἄλλα καὶ γιὰ Ἐβραίους, Ἀρμένιδες καὶ Τούρκους.

τουργίες, όροι συνύπαρξης στὸν χῶρο τῶν κατοίκων τῆς— εἶναι, ίδιαίτερα τὰ τελευταῖα χρόνια ὅπου ἀναζητοῦνται μοντέλα συνύπαρξης διαφόρων ἐθνοτήτων στὸν χῶρο, τὸ πεδίο στὸ ὅποιο διεξάγεται ὁ διάλογος καὶ ἀναπτύσσεται ἡ προβληματικὴ τῶν ἔρευνητῶν τῆς ὀθωμανικῆς πόλης.³ Η παρούσα λοιπὸν ἐργασία, ἡ ὅποια κατὰ κύριο λόγο βασίζεται σὲ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχειακὰ τεκμήρια⁴, φιλοδοξεῖ νὰ συμβάλει στὴν ἔρευνα σχετικὰ μὲ τὸν χαρακτήρα τῆς δομῆς τῶν ἀστικῶν μορφωμάτων στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία, ἔρευνα ἡ ὅποια περιστρέφεται γύρω ἀπὸ τὸ διπολικὸ ἐρώτημα: διοικητικὴ ἐνότητα τῆς πόλης ἀπὸ τὴν μιὰ μεριὰ ἡ κατάτμηση τοῦ διοικητικοῦ τῆς ἰστοῦ ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἔξαιτίας τῆς παρέμβασης τῶν διαφόρων ἐθνοθρησκευτικῶν διοικητικῶν μορφωμάτων στὴ διαχείριση τοῦ φυσικοῦ καὶ κοινωνικοῦ χώρου;

Στὰ ἔγγραφα ποὺ ἀφοροῦν πράξεις ἀγοραπωλησίας ἀκινήτων καὶ ἀπόδοσης ακληρονομιᾶς ποὺ ἔχουμε στὴ διάθεσή μας, τὰ οἰκήματα καὶ ἄλλα ἀκίνητα, τὰ ὅποια ἀνήκουν σὲ χριστιανούς, ὅρίζονται σὲ σχέση μὲ τὸν μαχαλὲ στὸν ὅποιο βρίσκονται.⁵ Η ἑνοποίηση τῆς πόλης πραγματώνεται μέσα ἀπὸ ἕνα σύστημα διοικησης τῶν κατοίκων τῆς, τὸ ὅποιο βασίζεται στὴ διαίρεση τοῦ χώρου σὲ μαχαλέδες, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ θρήσκευμα αὐτῶν ποὺ τοὺς κατοικοῦν⁶. Ο μαχαλές, ἐκτὸς ἀπὸ γεωγραφικὴ διαίρεση, συνιστᾶ ταυτόχρονα καὶ διοικητικὸ μόρφωμα. Η διπλὴ λειτουργία τοῦ μαχαλέ εἶναι σύνθετη φαινόμενο στὸν μουσουλμανικὸ κόσμο. Ο André Raymond, στὴν ἐργασία του γιὰ τὰ hara (συνοι-

3. Πρόκειται γιὰ τοὺς δύο κώδικες τῆς Μητρόπολης τῆς Φιλιππούπολης, γνωστοὺς στὴ βιβλιογραφία ως κώδικες τοῦ Κυρίλλου (βλ. Μ. Ἀποστολίδης, «Ἡ ιερὰ τῆς Φιλιππουπόλεως μητρόπολις καὶ οἱ κώδικες αὐτῆς», *ΑΘΛΓΘ* [=Ἄρχειον Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ], τ. 4 (1937-1938), 3-42, 5 (1938-1939), 1-86 καὶ 6 (1939-1940), 25-112). Τὰ χειρόγραφα αὐτὰ σήμερα θεωροῦνται χαρμένα, τὸ περιεχόμενό τους ὅμως διασώζεται σὲ μικροφίλμ. Ο κώδικας I (1781-1843), τοῦ ὅποιου ἡ δημοσίευση ἐπίκειται ἀπὸ τοὺς κ.κ. Εὐ. Πρόντζα καὶ Νικ. Πανταζόπουλο, περιλαμβάνει διάφορους τύπους συμφωνητικῶν καθὼς καὶ πολιτικὲς ἀποφάσεις τῆς κοινότητας. Τὸν μελετήσαμε μέσα καὶ ἀπὸ τὰ ἀκόλουθα δημοσιεύματα: Μ. Ἀποστολίδης, «Ο ἀπὸ Σηλυβρίας Φιλιππουπόλεως Μητροπόλιτης Παΐσιος», *Θρακικά* 3 (1932), 17-35, Ν. Γ. Οίκονομίδης, «Κωνσταντίνος Οίκονόμος. Σύντομοι γενεαλογικοὶ καὶ βιογραφικοὶ σημειώσεις», *Θρακικά* 4 (1933), 207-216, Ἰβάν Σνεγγάροφ, «Ἐλληνικὸς κώδικας τῆς μητρόπολης τῆς Φιλιππούπολης, Χρονικὰ τῆς Βουλγάρικης Ἀκαδημίας Τεχνῶν καὶ Ἐπιστημῶν, Βιβλίο XLII-2, Σόφια 1946 (στὴ βουλγαρική)». Ο Κώδικας II (1786-1847) ἔχει τὴ μορφὴ βιβλίου ἐσδόων καὶ ἔξόδων, ἀφοῦ τὸ κύριο μέρος του τὸ ἀπαρτίζουν οἱ ἑτήσιοι οἰκονομικοὶ ἀπολογισμοὶ τῶν ἐνοριακῶν ἐκκλησιῶν, τοῦ σχολείου καὶ τοῦ νοσοκομείου. Θά ἥθελα, καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴ θέση, νὰ εὐχαριστήσω θερμὰ τὴν κ. Νάντια Ντάνοβα, ἡ ὅποια εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ παραγωρήσει τὶς φωτογραφίες τῶν σελίδων τοῦ χειρογράφου αὐτοῦ.

4. Στὴ βιβλιογραφία ἀναφέρεται συχνὰ ως κύριο χαρακτηριστικὸ τοῦ μαχαλέ τῆς ὀθωμανικῆς πόλης ὅτι κατοικεῖται ἀπὸ ἀτομα τὰ ὅποια ἀνήκουν στὴν ἓδια θρησκευτικὴ κοινότητα καὶ ἔχουν ως κέντρο ἔνα τζαμί, μία ἐκκλησία ἢ μιὰ συναγωγή, καθὼς καὶ θρησκευτικὸ ἀρχηγό, βλ. *Encyclopédie de l'Islam (nouvelle édition)*, τ. V, Παρίσι 1998, σ. 1213.

κίες μὲ κτίσματα ποὺ χρησιμοποιοῦνται ἀποκλειστικά ὡς κατοικίες) τοῦ Καΐρου, ἐπισημαίνει: «Τὸ hara συνιστᾶ γεωγραφικὸ μόρφωμα [...] τὸ θεμελιῶδες γνώρισμα, ποὺ θὰ πρέπει κανεὶς νὰ ἔχει ὑπόψη του προκειμένου νὰ ἀναγνωρίσει ἐνα hara, εἰναι, κατὰ τὴ γνώμη μας, ἡ ὑπόστασή του ὡς διοικητικῆς ἐνότητας, ἡ ὅποια πιστοποιεῖται ἀπὸ τὴν ὑπαρξῃ ἐνδεσμένη⁵.

Οἱ θωμανικὲς ἀπογραφὲς τῆς Θεσσαλονίκης, ποὺ ἔχουν ἐκδοθεῖ καὶ σχολιαστεῖ ἀπὸ τὸν B. Δημητριάδη, ἀποδεικνύουν ὅτι, προκειμένου νὰ γνωρίζουν τὸν ἀριθμὸ τῶν φορολογουμένων, οἱ κρατικὲς ἀρχὲς ἀπογράφουν τοὺς ἄρρενες κατοίκους τῶν πόλεων καταρχὴν μὲ τὸ κριτήριο τῆς ἔνταξής τους σὲ μιὰ ἐνοθηρησκευτικὴ κοινότητα, ἐνῶ αὐτὸ τῆς κατανομῆς τους στὸν χῶρο ἔρχεται σὲ δεύτερη μοίρα. Ο kanunnâme τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ ἔτους 1525, μὲ τὸν ὅποιο καθορίζονται οἱ φόροι ποὺ ἔπρεπε νὰ πληρώνουν οἱ κάτοικοι τῆς πόλης καὶ ὅσοι ἐμπορεύονται σὲ αὐτή, γωρίζεται σὲ κεφαλαια, τὸ καθένα ἀπὸ τὰ ὅποια περιέχει τὴν καταγραφὴ κατὰ μαχαλέδες τῶν μελῶν μιᾶς ἀπὸ τὶς τρεῖς ἐνοθηρησκευτικὲς κοινότητες⁶. Κατάστιχο ἀπογραφῆς τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἰδιας πόλης, ποὺ συντάχθηκε τρεῖς αἰώνες ἀργότερα, στὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1830, συντάσσεται στὴ βάση τῆς Ἰδιας λογικῆς: ἀπογράφει μόνο τοὺς χριστιανοὺς κατοίκους τῆς⁷.

Μέσα ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα ποὺ μελετᾶμε γίνεται σαφὲς ὅτι στὴ Φιλιππούπολη εἶναι σὲ ἴσχυ ἐνα σύστημα αὐτοδιαχείρισης τοῦ μαχαλὲ ἀπὸ τοὺς κατοίκους του. Οἱ μαχαλέδες διοικοῦνται καὶ ἐλέγχονται οἰκονομικὰ ἀπὸ τοὺς μαχαλελῆδες. Πρέπει νὰ θεωρήσουμε, ὅτι ἡ ἀδριστὴ αὐτὴ ἀναφορὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐγγράφων στοὺς μαχαλελῆδες ὑπονοεῖ σαφῶς τὴν ὑπαρξῃ μιᾶς ἐπιτροπῆς, ἡ ὅποια συγκροτεῖται ἀπὸ τοὺς κατοίκους τοῦ μαχαλὲ καὶ διοικεῖ τὴ γεωγραφικὴ αὐτὴ ἐνότητα. Παραθέτουμε μερικὲς ἀπὸ τὶς μνεῖς στοὺς κώδικες τῆς Μητρόπολης τῆς Φιλιππούπολης σχετικὰ μὲ τὴ σύσταση ἐνδεσμένης σώματος κατοίκων τοῦ μαχαλέ. Στὰ 1799, οἱ ἐπικεφαλῆς τοῦ μαχαλὲ στὴν περιφέρεια τοῦ ὅποιου κεῖται ἡ Ἀγία Μαρίνα, ἔχουν οἰκονομικὲς συναλλαγὲς μὲ τὴν ἐκκλησία: «1799, 'Ιαν. η' ἔθεωρήθη ὁ λογαριασμὸς τῆς ἐκκλησίας Ἀγίας Μαρίνης καὶ εὐρέθησαν τὴν σήμερον νὰ ἔχῃ εἰς δμολογίας καὶ μετρητὰ ὡς κατωτέρω [...] καὶ 130 γρόσια ἐπροστέθησαν εἰς τὴν δμολογίαν τῶν μαχαλελῆδων...»⁸. Δὲν μποροῦμε νὰ ἀποφανθοῦμε μὲ βεβαιότητα γιὰ τὸ εὗρος τῆς δικαιοδοσίας τῶν «τσορμπα-

5. A. Raymond, «La géographie des hara du Caire au XVIIIe siècle», *Livre du centenaire de l'Institut Français d'Archéologie Orientale*, IFAO, τ. 104, Κάιρο 1980, σ. 416.

6. B. Δημητριάδη, «Ο kanunnâme καὶ οἱ χριστιανοὶ κάτοικοι τῆς Θεσσαλονίκης γύρω στὰ 1525», *Μακεδονικά*, 18 (1978), 328, 350-376.

7. B. Δημητριάδη, *Η Θεσσαλονίκη τῆς παρακμῆς*, Πανεπιστημιακὲς ἐκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1997.

8. Κώδικας II, σ. 19.

τζήδων τοῦ μαχαλέ⁹, οὔτε γιὰ τὴν κοινωνικοοικονομικὴ καὶ ἐπαγγελματικὴ τους προέλευση. Ἀκόμη, δὲν ἔχουμε τὴν δυνατότητα νὰ γνωρίζουμε ποιοὶ εἶναι οἱ οἰκονομικοὶ πόροι, τὰ ὅρια τῶν δικαιοδοσῶν καὶ ὁ τρόπος λειτουργίας τοῦ μαχαλέ. Ἀπὸ ἔξιοφλητήριο γράμμα χρονολογημένο στὰ 1833, τὸ ὄποιο πραγματεύεται τὴν πώληση μέρους οἰκίας, μαθαίνουμε ὅτι οἱ μαχαλελῆδες ἐλέγχουν τὴν ἀγορὰ καὶ τὴν πώληση τῶν ἀκινήτων τὰ δυοῖς βρίσκονται στὴν περιφέρεια τους· ἐγγυῶνται τὴν ἐφαρμογὴν τῶν συμφωνηθέντων ἀνάμεσα στὰ δύο μέρη καὶ εἶναι ὑπεύθυνοι γιὰ τὴν χάραξη τῶν ὅρίων ἀνάμεσα στὰ πρὸς πώληση ἀκίνητα: «τὰ δύο λοιπὸν ταῦτα μερίδια. [...] καθὼς παρὰ τῶν μαχαλελῆδων καὶ λειτουργῶν διεχωρίσθη ἐκ τῶν λοιπῶν μερῶν τοῦ ὄλου ὀσπητίου, [...] οἰκειοθελῶς καὶ ἀπαραβιάστως ἐπώλησα...»¹⁰. Οἱ μαχαλελῆδες εἶναι ἀρμόδιοι γιὰ ὅτι ἔχει νὰ κάνει μὲ τὰ ἀκίνητα ποὺ βρίσκονται στὴν περιφέρεια ποὺ ἐλέγχουν, ἀκόμα καὶ ἐν πρόκειται γιὰ ἀκίνητα τῆς Ἐκκλησίας. Γιὰ παράδειγμα, στὰ 1820 παρεμβαίνουν γιὰ νὰ ἀποδώσουν δικαιοισύνη σὲ μία ἀντιδικία ἀνάμεσα σὲ ἕναν κάτοικο τοῦ μαχαλέ καὶ στὶς ἐκκλησιαστικὲς ἀρχές. Κάποιος "Αγγελος" ἔχει ἀνεγείρει ἔνα οἰκοδόμημα σὲ οἰκόπεδο τῆς ἐκκλησίας. Οἱ μαχαλελῆδες εἶναι οἱ ἀρμόδιοι νὰ διορθώσουν τὴν ἀδικία ποὺ προξενήθηκε ἀπὸ αὐτὴ τὴν παράβαση καὶ νὰ ἀποζημιώσουν τὸν "Αγγελο: «πληρώθηκαν στὸν" Αγγελο 1354 γρόσια [...] διὰ τὸν παρακείμενον τῇ ἐκκλησίᾳ τόπον, ἐφ' οὗ ἔκτισέ τι, ὅπως οὗτος περιέλθῃ εἰς τὸ μοναστήριον... καὶ πλέον μένει ἥσυχος εἰς τὸ ἔξης καὶ ἀτάραχος, χωρὶς νὰ ἔχουν κρισολογίας καὶ καυγάδες, μήτε ὁ "Αγγελος ἀπὸ τοὺς μαχαλελῆδες, μήτε αὐτὸς ἀπὸ τὸν "Αγγελον»¹¹.

Οἱ μαχαλελῆδες εἶναι ὑπεύθυνοι γιὰ τὴν συλλογὴ τῶν φόρων ἀπὸ τὰ διάφορα ἰδρύματα ποὺ βρίσκονται στὴν περιφέρειά τους. "Τύπαρχουν καταχωρημένες στὸν κώδικα I «συμφωνίες τοῦ δοσίματος τῶν ὀσπηταλίων μὲ τοὺς περὶ αὐτὸδ μαχαλελῆδες διὰ γρόσια 50», ποὺ ἀφοροῦν τὰ ἔτη 1798 καὶ 1805 καὶ εἶναι πληρωτέες σὲ δύο δόσεις ἀνὰ 25, τοῦ 'Αγίου Δημητρίου καὶ τοῦ 'Αγίου Γεωργίου¹². Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἰδρύματα, ὑποθέτουμε ὅτι καὶ οἱ κάτοικοι θὰ πλήρωναν

9. Στὸ συμφωνητικὸ καὶ ἔξιοφλητήριο γράμμα τοῦ 1820 γιὰ τὸ ὄποιο γίνεται λόγος ἀμέσως παρακάτω, ὑπογράφουν, μεταξὺ ἄλλων, ὁ Δημήτρης τοῦ Χατζῆ Μήλκου (καὶ οἱ λοιποὶ τοσορμπατζῆδες διὰ μαχαλέδων), βλ. I. Σνεγγάροφ, δ.π., σ. 268 καὶ φωτογραφία χειρογράφου No IX. Ο χαρακτηρισμὸς τοῦ τοσορμπατζῆ — αὐτοῦ ποὺ φτιάχνει τὸν χορβά (ἀραβικὴ λέξη), ἔνα εἰδὸς σούπας ἀπὸ λαχανικά, ρύζι καὶ κρέας, ἡ ὅποια σερβίρεται σὲ κάθε γεῦμα τῶν εὕπορων διθωμανῶν καὶ στὰ σώματα τῶν γενιτσάρων — ἀποδίδεται στοὺς ισχυροὺς οἰκονομικὰ καὶ κοινωνικὰ προύχοντες τῶν χωριῶν καὶ τῶν κωμοπόλεων τῶν περιοχῶν ποὺ σήμερα ἀνήκουν στὰ βουλγαρικὰ ἔδαφη S. S. Bobcev, «Notes comparées sur les corbacis chez les peuples balkaniques et en particulier chez les Bulgares», *Revue Internationale des Études Balkaniques*, 2/6, Βελιγράδι 1938, 429.

10. I. Σνεγγάροφ, δ.π.

11. "Ο.π., σ. 267-268 καὶ M. Αποστολίδης, δ.π., *ΑΘΛΓΘ*, 4 (1937-38), 39.

12. I. Σνεγγάροφ, δ.π., σ. 238, 244.

φόρους στὸν μαχαλά τους. Μιὰ μικρὴ ἔνδειξη σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα αὐτὸ ἔχουμε ἀπὸ τὴν πόλη τῆς Λάρισας, ὅπου στὰ 1667, γράμμα ἐπικυρωμένο ἀπὸ τὸν μητροπολίτη ποὺ ἀφορᾶ τὸν τρόπο διάθεσης τοῦ κρασιοῦ ἀπὸ τοὺς οἰνοπαραγωγοὺς ἀναφέρει: «ὅ δὲ ἀνοίγων ἐξ αὐτῶν καὶ πωλῶν ἐν τῷ ραμαζανίῳ ἔχειν διδοῦναι τοῦ μαχαλὲ ἀσπρα 500»¹³. Πρόκειται γιὰ μαρτυρία ποὺ ἀποδεικνύει ὅτι ὁ μαχαλές, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς φόρους, εἶναι ὑπεύθυνος γιὰ τὴν εἰσπραξὴ καὶ προστίμων ἀπὸ παραβάσεις τῶν κατοίκων του.

Στοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κώδικες τῆς μητρόπολης τῆς Φιλιππούπολης συγνέει εἶναι οἱ ἀναφορὲς στὰ δάνεια ποὺ οἱ μαχαλέδες συνάπτουν, τόσο μὲ τὶς ἄλλες διοικητικὲς ἀρχὲς τῆς κοινότητας, ὅσο καὶ μὲ ἀτομα. Γιὰ παράδειγμα, στὰ 1799 ὁ μαχαλές τῆς μητρόπολης συνάπτει δύο διμολογίες μὲ τὴν ἐνορία του —τὸ μητροπολιτικὸν ναὸ τῆς Ἀγίας Μαρίνας— γιὰ ποσὰ τῶν ὁποίων τὸ ὑψος ἀνέρχεται σὲ 372 καὶ 150 γρόσια. Στὴν ἔκθεση ἑσδῶν καὶ ἑξόδων τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀγίας Μαρίνας, τοῦ ἔτους 1799, διαβάζουμε «εἰς τὸν μαχαλὲ τῆς μητροπόλεως δὶ' διμολογίας ἡτις ἔστι παρὰ τῷ ἐπιτρόπῳ [τῆς ἐνορίας] Χ'' Στόιου γρ. 372»¹⁴. Στὰ 1819 ἡ ἐνορία τοῦ Ἀγίου Δημητρίου δανείζει στὸν Τζοχατζιγιὰν μαχαλὲ 1000 γρόσια «ἄνευ διμολογίας»¹⁵. Στὰ 1830, ὁ Λαγούτ μαχαλὲ ἔξοφλεῖ στοὺς πρωτομάστορες τῶν ἀμπατζήδων καὶ τῶν καυτατζήδων¹⁶ μέρος ἀπὸ τὸ χρηματικὸν ποσὸ (2637 γρόσια), τὸ ὄποιο εἶχε δανειστεῖ¹⁷. Στὰ 1821 ὁ ἀμπατζῆς Βέλιος Ράτη δανείζεται ἀπὸ τὸν μαχαλὲ ποὺ κατοικεῖ 50 γρόσια¹⁸. Τὸ θεμελιώδες γνώρισμα τοῦ μαχαλὲ εἶναι ἡ λειτουργία του ὡς διοικητικῆς ἀρχῆς, ποὺ διαθέτει χρηματικὸν κεφάλαιο, διοίκηση καὶ συγκεκριμένες ἀρμοδιότητες.

Ἐχει ἀρκετὰ ἀπασχολήσει τοὺς ἔρευνητες τὸ ζήτημα, ἀν οἱ μαχαλέδες ὑπάγονται διοικητικὰ ἀπευθείας στὶς κρατικὲς ἀρχές, χωρὶς νὰ παρεμβάλλονται οἱ κοινοτικές¹⁹. Τὰ τεκμήρια ποὺ μελετᾶμε καταδεικνύουν ὅτι ἡ χριστιανικὴ πο-

13. Ἐλένη Ἀγγελομάτη-Τσουγκαράκη, «Συμβολὴ στὴν ιστορία τῆς οἰκονομικῆς, κοινωνικῆς καὶ ἐκπαιδευτικῆς ζωῆς τῆς Λάρισας κατὰ τὴν Τουρκοκρατία», *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά*, 3 (1990), 310.

14. Κώδικας II, σ. 29.

15. "Ο.Π., σ. 37.

16. Τὸ ἐπίθετο ἀμπατζῆς ὑποδηλώνει τοὺς κατασκευαστὲς ἢ/καὶ πωλητὲς μάλλινων ὑφασμάτων καὶ ρούχων. Οἱ καυτατζήδες ἀσχολοῦνται μὲ τὴν κατασκευὴ ἢ/καὶ τὴν ἐμπορίαν καυτανίων, ἐδυμάτων πολυτελείας.

17. Μ. Ἀποστολίδης, Ὀ.Π., *ΑΘΛΓΘ*, 6 (1939-40), 29-30.

18. Κεντρικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Βουλγαρικοῦ Κράτους, Ἀρχεῖο Γκιουμουσκερντάν, 161x, ἀρ. 1, σ. 37.

19. Σχετικὰ μὲ αὐτὸ τὸ θέμα πρβλ. τὴν ἀδημοσίευτη διατριβὴ τοῦ Ἀντώνη Ἀναστασόπουλου δ ὄποιος, μελετώντας τὰ ἔγγραφα τοῦ ἱεροδικείου τῆς Βέροιας, διατυπώνει τὴν ἀποφῆ ὅτι οἱ μαχαλέδες δὲν ὑπάγονταν διοικητικὰ ἀπευθείας στὶς ὀθωμανικὲς ἀρχές, ἀλλὰ ὅτι διοικοῦνταν ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς προύχοντες, Antonis Anastasopoulos, *Imperial ins-*

λιτεία διοικεῖ τοὺς χριστιανούς μέσω ἑνὸς συστήματος κατανομῆς τους στὸν χῶρο, ὅτι δηλαδὴ ἡ διοίκηση καὶ ἡ διαχείριση τῶν μαχαλέδων τῆς Φιλιππούπολης ποὺ κατοικοῦνται ἀπὸ χριστιανοὺς ἔξασκεῖται ἀπὸ τοὺς ἰδιους. Στὸν κώδικα τῆς μητρόπολης εἶναι καταχωρημένο ἔνα ἐκκλησιαστικὸ ἀποδεικτικὸ καὶ συμφωνητικὸ γράμμα, χρονολογημένο στὰ 1818, ὅπου ἀναφέρεται: «...νὰ διορισθῶσι μὲ κοινὴν γνώμην ἐπτὰ ὑποκείμενα ἄνδρες τίμιοι, δύο ἐκ τῶν πραγματευτῶν, δύο ἐκ τῶν ἀμπατζήδων, εἰς ἐκ τῶν καυταντζήδων, εἰς ἐκ τῶν γουναράδων καὶ εἰς ἐκ τῶν μπαχάληδων διὰ νὰ θεωρῶσι πᾶσαν ἐμπίπτουσαν ὑπόθεσιν τῶν μαχαλέδων των, συνερχόμενοι καὶ εἰς τὴν μητρόπολιν δἰς τῆς ἑβδομάδος, τῇ Τετράδι, ἔστιν ὅτε καὶ τῇ Παρασκευῇ δύο μετὰ τοῦ οἰκονόμου καὶ σακκελίου διὰ νὰ θεωρῶνται ἐκκλησιαστικῶς ἐνώπιον αὐτῶν, εἰ τινὲς κρισολογίαι τύχωσι καὶ διαφοραὶ μεταξὺ τῶν χριστιανῶν, τὰς ὁποίας ὀφείλουσι θεωρῆσαι ἔμπροσθεν αὐτῶν κατὰ τὴν διακέλευσιν τῶν ἴερῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν νόμων δικαίως»²⁰. Στὴ διοίκηση τῶν μαχαλέδων ὑπεισέρχονται ἀπὸ τὸν 190 αἱώνα, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς κοινοτικοὺς ἀρχοντες —ἐκκλησιαστικοὺς ἀξιωματούχους, δημογέροντες—, καὶ οἱ ίθινοντες τῶν χριστιανικῶν συντεχνιῶν. Οἱ πολιτικὲς ἀρχές τῆς χριστιανικῆς κοινότητας ἀναγκάζονται νὰ ἀναγνωρίσουν καὶ νὰ θεσμοθετήσουν αὐτὴ τὴν πραγματικότητα συντάσσοντας τὸ παραπάνω συμφωνητικό.

“Ἐνα διπλὸ σύστημα γιὰ τὴ διαχείριση τοῦ ἀστικοῦ χώρου ἥταν σὲ ἵσχυ. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ οἱ Ὁθωμανοὶ ἐνέταξαν τὴ λειτουργία τῶν κοινοτικῶν ἀρχῶν σὲ ἔνα σύστημα διοίκησης τὸ ὁποῖο βασίζεται στὴ διαίρεση τοῦ χώρου σὲ μαχαλέδες. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἔνα παράλληλο σύστημα διαχείρισης τοῦ χώρου ἐκπορεύεται καὶ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία, ἡ ὁποία διοικεῖ τὸν χριστιανικὸ πληθυσμὸ τῆς πόλης, κατανέμοντάς τον σὲ ἐνορίες²¹. Στὴ βιβλιογραφία ἀναφέρεται ὅτι ἡ ἐνορία ἔχει διπλὴ λειτουργία, εἶναι διοικητικὸ μόρφωμα καὶ, παράλληλα, γεωγραφικὴ ἐνότητα²². Μέσα ἀπὸ τὶς πηγὲς ποὺ μελετᾶμε, δὲν γίνεται ὠστόσο συχρέες ἀνὴ

titions and local communities: ottoman Karaferye 1758-1774, Κέμπριτζ, Μάρτιος 1999, σ. 78.

20. Τὸ ἔγγραφο αὐτὸ περιέχεται στὸν Κώδικα I τῆς Μητρόπολης τῆς Φιλιππούπολης, ἔχει δημοσιευτεῖ ἀπὸ τὸν Μ. Ἀποστολίδη, Ὡ.π., ΑΘΑΓΘ, 5 (1938-39), 70-71.

21. Ο χριστιανικὸς πληθυσμὸς τῆς Φιλιππούπολης κατανέμεται σὲ ἔξι ἐνορίες οἱ ὁποῖες ἀπλώνονται γύρω ἀπὸ τὶς ἕξης ἐκκλησίες: τοῦ Ἀγίου Δημητρίου καὶ τῆς Θεοτόκου, οἱ ὁποῖες βρίσκονται πάνω στὸ κάστρο· τῆς Ἀγίας Μαρίνας ὅπου ἐδρεύει ἡ μητρόπολη, τὶς ἐκκλησίες τοῦ Ἀγίου Κωνσταντίνου καὶ τῆς Ἀγίας Κυριακῆς ποὺ βρίσκονται στὸν λόφο τοῦ Μουσαίου, NA καὶ BA τοῦ κάστρου ἀντίστοιχα. Τέλος, ἡ ἐκκλησία τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς βρίσκεται στοὺς πρόποδες τοῦ λόφου τῶν Σχοινοβατῶν.

22. Πρόδρομος Ἀκανθόπουλος, ‘Η ἴστορία τῶν ἐνοριῶν τοῦ Οἰκονομεικοῦ Πατριαρχείου κατὰ τὴν Τουρκοκρατία, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 8.

ένορία είναι πάντα γεωγραφική ένότητα ή δηλαδή έλέγγει ένα συγκεκριμένο άριθμό οικιών και άλλων άκινήτων, τὰ δποῖα δὲν είναι άπαραίτητο νὰ συνορεύουν πάντα μεταξύ τους. Μία ένορία μπορεῖ νὰ έμπεριέγει έναν ή περισσότερους μαχαλέδες ή μέρη αύτῶν²³.

"Αν γιὰ τοὺς μαχαλέδες ἡ πληροφόρηση ποὺ ἔχουμε είναι ἔμμεση — κυρίως διὰ μέσου τῶν πράξεων ἀγοραπωλησίας — ἀφοῦ ἀρχεῖα μὲ τὰ ἔσοδα καὶ τὰ ἔξοδά τους δὲν ἔχουν διασωθεῖ, σὲ δὲ τὸ ἀφορᾶ τὶς ένορίες ἔχουμε κάποιες ἐνδείξεις σχετικὰ μὲ τὰ κοινωνικοοικονομικὰ χαρακτηριστικὰ αὐτῶν ποὺ τὶς διοικοῦν, καθὼς καὶ γιὰ τὶς πηγὲς ἐσόδων καὶ ἔξόδων τους. Στὸν κώδικα II τῆς μητρόπολης τῆς Φιλιππούπολης είναι καταχωρημένοι οἱ ἐτήσιοι ἀπολογισμοὶ ἐσόδων καὶ ἔξόδων τῶν πέντε ἐνοριῶν τῆς πόλης, οἱ δποῖοι ἀφοροῦν τὰ ἔτη 1786-1802, καθὼς καὶ ἔνας τοῦ ἔτους 1819.

Στὰ παραπάνω ἔγγραφα δὲ ρόλος τῆς ένορίας ὡς μικρότερης βαθμίδας τοῦ φορολογικοῦ μηχανισμοῦ τῆς ἐκκλησίας, ἐπιφορτισμένης μὲ τὴν εἰσπραξὴ τῶν φόρων γιὰ λογαριασμὸν τοῦ Μητροπολίτη καὶ τοῦ Πατριάρχη, ἀποσιωπᾶται²⁴. Τὸ γεγονός δὲτι ἀπουσιάζουν καταχωρήσεις καταστίχων μὲ εἰσπράξεις τῶν ἐκκλησιαστικῶν φόρων ἀπὸ τοὺς ἐνορίτες στὰ ἐν λόγῳ τεκμήρια ἵσως νὰ σχετίζεται μὲ τὸν τρόπο λειτουργίας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ φορολογικοῦ μηχανισμοῦ κατὰ τὴν δθωμανικὴ κυριαρχία: ἄρθρα τὰ δποῖα περιέχονται στὰ μπεράτια τῶν μητροπολιτῶν²⁵, ἀφήγουν νὰ ἐννοηθεῖ δὲτι οἱ τελευταῖοι ἔστελναν τοὺς ἀντιπρο-

23. Μελετώντας τὸν πίνακα μὲ τὶς ένορίες καὶ τοὺς μαχαλέδες τῆς πόλης τῶν Σερρῶν (17ος αἰ.) ποὺ ἔχει παρουσιάσει ὁ Σωκράτης Πετμέζας, παρατηροῦμε δὲτι ή ένορία τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς ἔμπεριέχει τρεῖς μαχαλέδες, αὐτὸν τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς, καθὼς καὶ τοὺς: Ζαρμπχανὲ μαχαλεσὶ καὶ Χαβιαρχὲ μαχαλεσὶ. Socrate Petmezias, «Commentaires» στὸ Paolo Odorico, *Conseils et mémoires de Synadinos prêtre de Serrès en Macédoine (XVIIe siècle)*, ἐκδ. Association Pierre Belon, E.H.E.S.S., Παρίσι 1996, σ. 475-476.

24. Γιὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸ φορολογικὸ σύστημα βλ. ἐνδεικτικὰ Paraskevas Konortas, «Les contributions ecclésiastiques Patriarchikè zèteia et basilikon charatzion», *Actes du IIe colloque international d'histoire. Economies méditerranéennes, équilibres et intercommunications, XIIe-XIXe siècles*, τ. III, Αθῆνα 1986, ἐκδ. K.N.E./E.I.E., J. Kabrda, *Le système fiscal de l'Église orthodoxe dans l'Empire ottoman (d'après les documents turcs)*, Brno (Opera Universitatis, No 135) 1969, S. Petmezias, «L'organisation ecclésiastique sous les Ottomans», στὸ P. Odorico, *Conseils et mémoires...*, δ.π. "Ἐνας ἀπὸ τοὺς φόρους ποὺ συλλέγει δικαιολογίας ἀπὸ τοὺς πιστοὺς τῆς Ἐπαρχίας του, είναι η πατριαρχικὴ καὶ μητροπολιτικὴ ζητεία, τὸ ποσὸ τῆς δποίας είναι σταθερὸ σὲ δληγ. τὴν περίοδο τῆς δθωμανικῆς κυριαρχίας καὶ συνίσταται στὴν καταβολὴ ἐνὸς χρυσοῦ νομίσματος ἀπὸ κάθε ιερέα, ἐνῶ κάθε νοικοκυρὶδι καταβάλλει 12 ἀσπρα (P. Konortas, δ.π., σ. 222, J. Kabrda, δ.π., σ. 65).

25. Ὁ σουλτάνος ἐπικυρώνει τὴν ἐκλογὴ τῶν μητροπολιτῶν μὲ τὴν ἔκδοση ἐνὸς herat, τὸ δποῖο τοὺς ἔδινε τὴν ἰδιότητα τοῦ δθωμανοῦ ἀξιωματούχου, Π. Κονόρτας, 'Οθωμανικὲς θεωρήσεις γιὰ τὸ Οικουμενικὸ Πατριαρχεῖο 17ος - ἀρχὲς 19ον αἰ., ἐκδ. 'Αλεξάνδρεια, Αθῆνα 1998, σ. 338-339.

σώπους τους στις ένοριακές έκκλησίες και στά μοναστήρια για νὰ εἰσπράξουν τὰ προσωπικά τους εἰσοδήματα²⁶, πρακτική ή όποια δείχνει ότι ή λειτουργία αὐτή δὲν περιλαμβανόταν στις άρμοδιότητες τῆς ένορίας. Ό μητροπολίτης ἐγκαθίστατο συνήθως στὴν ἔδρα του περιστοιχισμένος ἀπὸ πολυάριθμη συνοδείᾳ «οἰκείων», οἱ όποιοι τὸν ἐπικουροῦσαν στὰ θρησκευτικά, διοικητικά, νομοθετικά καὶ οἰκονομικὰ καθήκοντά του²⁷. Επομένως, οἱ ἀξιωματοῦχοι τῆς μητρόπολης, στὴν πράξη, μᾶλλον δὲν ἐμπιστεύονται τὴν εἰσπραξὴ τῶν ἐκκλησιαστικῶν φόρων στὸν ένοριακὸ κλῆρο καὶ στοὺς ἐπιτρόπους. Τὸ γεγονός αὐτὸ θὰ μποροῦσε, κατὰ τὴ γνώμη μου, νὰ ἔρμηνευθεῖ ὡς ἔνδειξη ἀποξένωσης ἓως αὐτονόμησης τῶν διοικητῶν τῆς ένορίας ἀπὸ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ἀξιωματοῦχους.

Οἱ κατάλογοι μὲ τὰ ἔσοδα καὶ τὰ ἔξοδα τῶν ένοριακῶν ἐκκλησιῶν μᾶς δίνουν μιὰ ἄλλη διάσταση τῆς λειτουργίας τους, αὐτὴν τοῦ πιστωτικοῦ ἰδρύματος. Γενικά, τὰ τεκμήρια ποὺ μελετᾶμε καταγράφουν ἔκεινες τὶς λειτουργίες τῆς ένορίας, οἱ όποιες ἐντάσσονται στὸ πεδίο τοῦ κοσμικοῦ, ὅπως γιὰ παράδειγμα ἡ λειτουργία τῆς ὡς διαχειριστὴ ἐμπορικοῦ κεφαλαίου· ἡ παραπάνω πρακτικὴ ὑπαγορεύεται ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τῆς οἰκονομίας, δηλαδὴ τῆς ἐνσωμάτωσης στὴν ἐκκλησιαστικὴ τάξη ἄλλων κυριαρχῶν τάξεων, οἱ όποιες ἔχουν διαμορφωθεῖ στὸν κοινωνικὸ χῶρο. Πράγματι, τὸ κενὸ ποὺ δημιουργήθηκε ἀπὸ τὴν ἔλλειψη πρωταρχικῆς —κρατικῆς— ἔξουσίας μὲ τὸ πέρασμα στὴν διθωμανικὴ κυριαρχία, εἶχε ὡς συνέπεια τὸ θρησκευτικὸ νὰ προσαρμοστεῖ στὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα, οἱ θρησκευτικοὶ θεσμοὶ νὰ ἐγκολπωθοῦν κοινωνικὲς πρακτικές²⁸.

Τὸ εἶδος τῶν πληροφοριῶν ποὺ μᾶς παρέχουν τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀρχεῖα σχετικὰ μὲ τὶς ένορίες ἀφορᾶ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά τὸν τρόπο διοίκησής τους, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὶς μορφὲς διάθεσῆς καὶ διαχείρισῆς τοῦ χρηματικοῦ τους κεφαλαίου. Καθεὶ χρόνο, οἱ πέντε ένορίες τῆς Φιλιππούπολης διανέμουν τὸ κεφαλαίο τους σὲ φερέγγυους οἰκονομικὰ Φιλιππουπολίτες, μὲ τὴ μορφὴ ἔντοκων δανείων. Συνήθως πρόκειται γιὰ ἀμπατζῆδες καὶ ἄλλους ἐπαγγελματίες, οἱ όποιοι ἔχουν σχέσεις μὲ τὸ ἐμπόριο τῶν μεγάλων ἀποστάσεων²⁹. Οἱ δανειστὲς δεσμεύονται κάποιες φορὲς νὰ ἔξιφλήσουν τὸ χρέος τους ἀμέσως μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐμπορικῶν τους ἐπιχειρήσεων. Γιὰ παράδειγμα, διαβάζουμε στὴν ἀπόδοση τοῦ λογαριασμοῦ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀγίας Κυριακῆς: «ἀπὸ α' Ἰανουαρίου 1796: εἰς τὸν Χατζὴ Στογιάννην καυταντζὴν δι' ὁμοιογίας διορία γύρισμα σιλίμνου, γρόσια 550»³⁰.

26. J. Kabrda, *δ.π.*, σ. 80.

27. S. Petmezas, «Commentaires», *δ.π.*, σ. 473-474.

28. Marina Maroulou, «L'économie: moyen de transgression ou d'adaptation sociale?», στὸ *Economies méditerranéennes, équilibres*, *δ.π.*, σ. 266-267.

29. M. Tsicaloudaki, *δ.π.*, τ. I, σ. 138-151.

30. Κώδικας II, σ. 20. Δύο ἐτήσιες ἐμποροπανηγύρεις ιδρύονται στὴν εύρυτερη πε-

Μιὰ πρακτική, ἡ ὅποια μᾶς ὑποδεικνύει τὴν ἀλλοίωση τοῦ χαρακτήρα τῆς ἐνορίας ὡς μέσου διοίκησης τῶν ἀτόμων μὲ βάση τὴν κατανομή τους στὸν χῶρο, εἶναι ἡ μὴ διάθεση τοῦ κεφαλαίου τῆς ἐνορίας ἀποκλειστικὰ σὲ ἐνορίτες, ἀλλὰ στὸ σύνολο τῶν προυχόντων καὶ ἄλλων ἴσχυρῶν οἰκονομικὰ παραγόντων, εἴτε διαιμένουν εἴτε ὅχι στὰ οἰκήματα ποὺ ἀνήκουν στὴν περιφέρειά της. "Ετοι πρέπει νὰ ἔρμηνετε τὸ γεγονός ὅτι τὸ ὄνομα μερικῶν ἀτόμων περιλαμβάνεται στοὺς καταλόγους μὲ τοὺς δανειστές περισσότερων ἀπὸ μιᾶς ἐκκλησιῶν. Εἶναι χαρακτηριστική ἡ περίπτωση τοῦ Χριστόδουλου Βασιλάκογλου, ὁ ὅποιος χρησιμοποιεῖ τὸ κεφαλαίο τριῶν ἐνοριακῶν ἐκκλησιῶν: κατὰ τὸ διάστημα 1794-1799 δανείζεται, μὲ τὴν μορφὴ χρεωστικοῦ δρμόλογου, σημαντικὰ ποσὰ ἀπὸ τὴν Ἀγία Μαρίνα (τὸ ἔτος 1794 ἔχει δανειστεῖ 1394.72 γρόσια, ἐνῶ τὰ ἐπόμενα ἔτη 2041.77 γρόσια)³¹. Παράλληλα, στὰ 1795 συνάπτει δμολογία μὲ τὴν ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Δημητρίου ποὺ ἀφορᾶ ποσόν, τὸ ὄποιο ἐνῷ ἀρχικὰ ἀνερχόταν σὲ 1167 γρόσια, φτάνει, τρία χρόνια μετά (στὰ 1798), μὲ τὴν κεφαλαιοπόληση τῶν τόκων, στὰ 1553.06 γρόσια³². Ἐπίσης, ὁ ἵδιος χρωστᾷ στὰ 1795 στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Κωνσταντίνου 1303.62 γρόσια³³.

Οἱ ἐπίτροπος εἶναι ὁ ὑπεύθυνος γιὰ τὴ διαχείριση τῶν οἰκονομικῶν τῆς ἐνορίας. Διὰ μέσου τοῦ θεσμοῦ τοῦ ἐπιτρόπου, λαϊκοὶ εἰσδύουν στὴν ἐκκλησιαστικὴ διοίκηση καὶ ἀποκτοῦν πρόσβαση στοὺς οἰκονομικοὺς τῆς πόρους. Ἡ ὑπογραφὴ τοῦ ἐπιτρόπου εἶναι ἀπαραίτητη προκειμένου νὰ ἐπικυρωθοῦν οἰκονομικὲς συναλλαγὲς ἀνάμεσα στὴν ἐνορία καὶ ἄλλες συλλογικότητες ἢ ἀτομα. Λόγου χάρη, στὰ 1799 οἱ ἐπίτροποι τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Ἀγίου Κωνσταντίνου, τοῦ Ἀγίου Δημητρίου καὶ τῆς Παναγίας Θεοτόκου, ὑπογράφουν χρεωστικὴ δμολογία μὲ τὴν ὅποια κάποιος Ἀναστάσιος δανείζει 1000 γρόσια στὴ συντεγνία τῶν γουναρδίδων, μὲ τὸν ὄρο, ὁ τόκος τῶν χρημάτων αὐτῶν νὰ διανέμεται στὶς παραπάνω ἐκκλησίες³⁴. Τὰ ἀτομα ποὺ ἔχουν πρόσβαση στὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπιτρόπου ἀνήκουν στὰ ἀνώτερα οἰκονομικὰ στρώματα τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ, μὲ εἰσοδήματα ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ τους στὸ διαμετακομιστικὸ ἐμπόριο. Μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς συμμετέχουν τὴν ἵδια ἐποχὴ στὴ διοίκηση τῶν συντεχνιῶν. Πράγματι, τὰ ἵχνη ἀρκετῶν ἀπὸ τοὺς ἐπιτρόπους τῶν ἐνοριῶν τῆς Φιλιππούπολης στὸ διάστημα 1786-1802 ἐντοπίζονται στὰ ἀρχεῖα τῆς συντεχνίας τῶν ἀμπατζήδων. Παραδείγματος χάρη, ὁ Χατζη-Ἀναστάσης, ἐπίτροπος τοῦ Ἀγίου Δημητρίου ἀπὸ τὸ 1790 ἕως τὸ 1793, εἶναι ὁ

ριοχὴ κατὰ τὸ 18ο αἰ., αὐτὲς τῆς Οὐζουντζέβας καὶ τῆς Σελίμινας. Ἡ τελευταία λαμβάνει χώρα τὸ μήνα Σεπτέμβριο στὴν ὁμώνυμη κωμόπολη (στοὺς πρόποδες τοῦ Αἴμου, στὰ περίχωρα τῆς Ἀδριανούπολης).

31. Κώδικας II, σ. 27-30.

32. "Ο.π., σ. 35-37.

33. "Ο.π., σ. 41.

34. I. Σνεγγάροφ, Ὁ.π., σ. 239.

πρωτομάστορας τῆς συντεχνίας τῶν ἀμπατζήδων κατὰ τὴν περίοδο 1772-1797³⁵. Τὸ δονομα τοῦ ἐπιτρόπου τῆς Ἀγίας Κυριακῆς κατὰ τὸ ἔτος 1791, τοῦ Ἀναστάσιου Κρασοβυτίνα, ὑπάρχει ἐπίσης στὰ ἀρχεῖα τῆς συντεχνίας³⁶. Ἐπίσης, στὰ 1799 οἱ ἐπίτροποι τοῦ Ἀγίου Κωνσταντίνου καὶ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου, Κωνσταντίνος Ἀρίκογλου καὶ Κωνσταντίνος Χατζῆ Τζέτζου, ἀσχολοῦνται μὲ τὸ ἐμπόριο μάλλινων ὑφασμάτων καὶ ρούχων³⁷. Τέλος, ὁ Γεώργιος Κάλπογλου, ἐπίτροπος τῆς Θεοτόκου κατὰ τὸ διάστημα 1794-1802, εἶχε ἀναγρευθεῖ μάστορας στὴ συντεχνία τῶν ἀμπατζήδων στὰ 1751³⁸.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἐπίτροπο, στὶς πηγὲς γίνεται λόγος γιὰ ἔνα σῶμα ἐνοριτῶν, τὸ δόποιο ἐλέγχει ἡ συνδιοικεῖ τὴν ἐνορία μὲ τὸν πρῶτο. Προκειμένου νὰ μπορέσει νὰ δανειστεῖ κανεὶς χρήματα ἀπὸ τὸ ταμεῖο τῆς ἐνορίας, ἀπαιτεῖται ἡ ἔγκριση τῶν ἐνοριτῶν· διαβάζουμε γιὰ παράδειγμα στὴν ἔκθεση μὲ τὰ ἔσοδα καὶ τὰ ἔξοδα τῆς ἐκκλησίας τῆς Παναγίας Θεοτόκου: «1802, Αὔγ. κγ'. Ἐλογαριάσθησαν αἱ δμολογίαι τοῦ Κωστάκη Λάσκογλου καὶ γνώμῃ τῶν ἐνοριτῶν ἔδωσεν δμολογίας διὰ γρ. 4542 μὲ διορία δὲ τὴν διὰ νὰ τὰ ἔξοφλήσῃ»³⁹. Ο ἐπίτροπος καὶ οἱ ἐνορίτες εἶναι ἀπὸ κοινοῦ ὑπεύθυνοι γιὰ τὴ διαχείριση τῆς περιουσίας τῶν ἐνοριῶν, καθὼς καὶ τῶν δωρεῶν: στὶς 9 Ιουλίου 1786 ὁ ἐπίτροπος τῆς Θεοτόκου πουλᾶ οἰκία τῆς ἐκκλησίας στὴ Μελάχρω, σύζυγο τοῦ μακαρίτη Μανώλη Καρακάσογλου, «κοινῇ γνώμῃ καὶ συνανέσει τῶν ἐνοριτῶν...»⁴⁰. Στὰ 1828 οἱ ἐπίτροποι τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Ἀγίου Κωνσταντίνου καὶ τῆς Ἀγίας Κυριακῆς ὑπογράφουν μαζὶ μὲ τοὺς ἐνορίτες πράξεις δωρεᾶς 1000 γροσίων ἀπὸ τὸν πρόκριτο τῆς κοινότητας Ἀθανάσιο Κωνσταντίνου Μπουλγούρογλου σὲ καθεμιὰ ἀπὸ τὶς δύο ἐκκλησίες⁴¹.

Ἐνδεικτικὸ τῆς ὑποχώρησης τοῦ χαρακτήρα τῆς ἐνορίας ὡς μικρότερης βαθμίδας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας καθὼς καὶ ὡς πρωτογενοῦς μορφώματος αὐτοδιοικησης τῶν κατοίκων εἶναι τὸ φαινόμενο, σὲ πολλὲς πόλεις, ἡ διοίκησή της νὰ ὑπάγεται ἀπευθείας στὶς κοσμικές ἀρχές, νὰ ἐλέγχεται ἀπὸ τὴν πολιτεία. Στὸ Μελένικο⁴², στὸ Τέρνοβο, στὴν Κοζάνη καὶ ἀλλοῦ, οἱ προύχοντες τῆς πολιτείας ἔχουν εἰσδύσει στὴ διοίκηση τῶν ἐνοριῶν, ἐκλέγουν τοὺς ἐπιτρόπους καὶ ἐπιθεωροῦν τὰ οἰκονομικά τους. Ἡ διαδικασία διορισμοῦ ἐπιτρόπου

35. Κώδικας II, σ. 357.

36. "Ο.π., σ. 358.

37. I. Σνεγγάροφ, δ.π., σ. 239.

38. M. Apostolidis - Al. Peev, *Archiv des abadjis à Plovdiv*, éd. de la Bibliothèque Nationale à Plovdiv (δημοσίευση τῶν ἀρχείων μὲ παράλληλη μετάφραση στὴ βουλγαρικὴ γλώσσα), τ. I, Φιλιππούπολη 1931, σ. 41 καὶ Κώδικας II, σ. 3-7.

39. "Ο.π., σ. 7.

40. I. Σνεγγάροφ, δ.π., σ. 220.

41. "Ο.π., σ. 301-302.

42. Κωμόπολη στὴ σημερινὴ Βουλγαρία, 60 χιλιόμετρα βόρεια τῶν Σερρῶν.

στὸν μητροπολιτικὸν ναὸν τοῦ ‘Αγίου Νικολάου τῆς Κοζάνης εἶναι ἡ ἀκόλουθη: «...καὶ τοῦ λογαριασμοῦ τῆς αὐτῆς ἀγίας Ἐκκλησίας θεωρηθέντος ἀκριβῶς ἐνώπιον ἡμῶν παρὰ τῶν Ἐντιμοτάτων ακληρικῶν καὶ χρησίμων ἀρχόντων ταύτης τῆς πόλεως, [...] ἀποφάσει ἡμετέρᾳ καὶ γνώμῃ κοινῇ τῶν περὶ αὐτὴν ακληρικῶν καὶ ἀρχόντων, ἐδιορίσθη ἐπίτροπος τῆς αὐτῆς Ἐκκλησίας ὁ ἐντιμότατος οἰκονόμος Κοζάνης πρεσβύτερος καὶ Γεώργιος. ‘Οθεν καὶ κατεστρώθη τὸ παρὸν σημείωμα ἥδε εἰς ἔνδειξιν: 1746, δεκεμβρίου α’ : ‘Ἐν Κοζάνῃ:»⁴³. Ἐπίσης, στὸ καταστατικὸν τῆς πόλης τοῦ Μελενίκου (1813) διαβάζουμε: «Οἱ Ἐπίτροποι τοῦ Κοινοῦ χρεωστοῦν νὰ ἐπισκέπτωνται ἀραδικῶς ὅλας τὰς Ἐκκλησίας τῆς πολιτείας μας καὶ νὰ παρατηροῦν μὲ προσοχὴν, ἵνα μὴ συμβαίνῃ εἰς αὐτὰς καμμία ἀταξία, εἴτε ἀπὸ μέρους τοῦ ἱερέως, ἢ τοῦ Ἐφημερίου ἢ τοῦ Ἐπιτρόπου ἢ τινὸς ἄλλου τῶν ἀδελφῶν καὶ νὰ διορθώνουν τὴν ἀταξίαν ἐκείνην ἥξεν ἀποφάσεως. [...] εἰ μὲν καὶ εἶναι πταίστης καὶ αἴτιος ὁ τῆς Ἐκκλησίας ἐκείνης Ἐπίτροπος, παρευθύς, πέροντάς του τὸν λογαριασμόν, νὰ τὸν ἀποβάλλουν, ἀποκαταστήσαντες ἀντ’ ἐκείνου ἄλλον Ἐπίτροπον ἄξιον τοιούτου θείου ἔργου ἐργάτην»⁴⁴. Σχετικὰ μὲ τὸ Τέρνοβο⁴⁵, πόλη ὅπου ἐπίσης τὰ οἰκονομικὰ καὶ ἡ διοίκηση τῶν ἐνοριακῶν ἐκκλησιῶν ἐλέγχονται ἀπὸ τοὺς προύχοντες τῆς κοινότητας, εἶναι ἀξιοσημείωτο, ὅτι τὰ διοικητικὰ μορφώματα τῆς ἐνορίας καὶ τοῦ μαχαλὲ ταυτίζονται: σὲ κανονισμῷ καταχωρημένῳ στὸν κώδικα τῆς μητρόπολης Τερνόβου μὲ τίτλο «Περὶ διαθέσεως καὶ εὐταξίας τῶν λογαριασμῶν τῶν ἱερῶν ἐκκλησιῶν τῶν ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ Τουρνόβου», ποὺ ἐκδίδεται στὶς 8 Ἰανουαρίου 1823, ὅρίζεται: «‘Αφ’ οὐθὲν θεωρηθῶσιν ὅλων τῶν ἐκκλησιῶν οἱ λογαριασμοί, [...] θέλουσι καταγραφῆ εἰς κοινὸν Κώδικα, ὁ ὅποιος θέλει διαφυλάττηται εἰς τὴν μητρόπολιν ἐν ἀσφαλείᾳ. καὶ εἰς ἴδιαίτερον ἐκάστης ἐκκλησίας, ὁ ὅποιος θέλει δοθῆ εἰς τὸν ἐπίτροπον, διὰ νὰ τὸν φυλάττῃ εἰς μέρος σίγουρον, χωρὶς νὰ γράφῃ εἰς αὐτὸν τίποτε... ἔχει χρέος κἀθεὶς ἐπίτροπος μαχαλέ, ἢ χωρίου νὰ πέρονη τὸν Κώδικα αὐτὸν, καὶ τρεῖς ἀπὸ τοὺς ἐγκρίτους τῶν ἐνοριτῶν ἐκλεγόμενους ἀπὸ τοὺς λοιποὺς προκρίτους καὶ τζορπατζῆδες, καὶ νὰ ἔρχηται εἰς τὴν μητρόπολιν νὰ δίδῃ τὸν λογαριασμὸν του ἀκριβῶς, διὰ νὰ καταγράφηται καὶ εἰς τὸν κοινὸν Κώδικα τῆς μητροπόλεως καὶ εἰς τὸν ἴδιαίτερον τῆς ἐκκλησίας, καὶ νὰ ὑπογράφηται παρὰ τοῦ κυριάρχου, ἢ τοῦ ἐπιτρόπου του καὶ τῶν παρευρεθέντων ἐνοριτῶν»⁴⁶. Εἶναι σαφὲς ὅτι ἐδῶ ἡ ἐνοριακὴ ἐκκλησία καὶ

43. Νικόλαος Π. Δελιαλῆς, «Συμβολαὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς Κοζάνης», *Οἰκοδομὴ* 2 (1959), 220.

44. Πέτρος Θ. Πέννας, *Τὸ κοινὸν τοῦ Μελενίκου καὶ τὸ σύστημα διοικήσεώς του*, Λαθῆνα 1946, σ. 38.

45. Πόλη τῆς σημερινῆς Βουλγαρίας.

46. Ι. Σνεγγάροφ, «‘Ο ἄλλος κώδικας τῆς ἐκκλησίας τοῦ Τέρνοβου» (στὴ βουλγαρικὴ) στὸ Ἐπετηρίς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Σόφιας VI, Θεολογικὴ Σχολή, 19 (1940-1941), ἀνάτυπο, Σόφια 1941, 9-10.

δι μαχαλές, στήν περιφέρεια τοῦ ὁποίου κεῖται, διοικοῦνται ἀπὸ τὸν Ἰδιο ἐπίτροπο καθὼς καὶ ἀπὸ σῶμα ἐνοριτῶν, οἱ ὁποῖοι ἐκλέγονται καὶ ἐλέγχονται ἀπὸ τὴν κοινότητα.

“Εγγραφο συντεταγμένο στὰ 1819, τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται στὸν τρόπο διάθεσης τῶν γυναικείων στασιδίων τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Φιλιππούπολης, καταδεικνύει ὅτι οἱ ιθύνοντες τῆς ἐνορίας ἀναπτύσσουν προσπάθειες ὡστε νὰ μὴν ἀλλοιωθεῖ ἡ φύση τῆς ὡς γεωγραφικοῦ μορφώματος, θέτοντας σὲ ἴσχυ στρατηγικὲς ποὺ ἀποβλέπουν στὴν παγίωση τοῦ πληθυσμιακοῦ τῆς δυναμικοῦ καὶ στὴν ἀποφυγὴ παρείσφρησης ξένων στοιχείων μεταξὺ τῶν μελῶν της, ἔτσι ὡστε αὐτὰ νὰ ἀποτελοῦν δμάδα κοινωνικὰ ἱεραρχημένη καὶ ἡ ὁποία νὰ διέπεται ἀπὸ συνοχές. Τὸ παραπάνω ἔγγραφο ἀναφέρει ὅτι σὲ περίπτωση μεταβίβασης οἰκήματος «εἰς χεῖρας ξένας» μετὰ ἀπὸ πώληση, ὁ πρώην κάτοχος χάνει αὐτομάτως τὴν ἰδιοκτησία τοῦ στασιδίου στὴν ἐκκλησία τῆς ἐνορίας στὴν ὁποία ὑπάγεται τὸ ἀκίνητο: «τότε τὸ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ γυναικεῖον στασίδιον τοῦ ρηθέντος ὀσπητίου ἀπολαμβάνῃ αὕθις ἡ ἐκκλησία ὡς ἔδιον αὐτῆς καὶ ἐξ ἀρχῆς ὃν κτῆμα, μηδενὸς τὸ παράπου ἐναντιουμένου ἢ ἀντιλέγοντος, καὶ δίδωσιν αὐτὸν ἡ ἐκκλησία κατὰ φιλοτιμίαν τῷ νέῳ ἀγοραστῇ τοῦ αὐτοῦ ὀσπητίου ἢ ἄλλῳ τινὶ τῶν ἐνοριτῶν, προτιμωμένου ὅμως, ὡς εἴπομεν, τοῦ νέου ἀγοραστοῦ»⁴⁷.

‘Η μοναδικὴ ἔνδειξη ποὺ ἔχουμε σχετικὰ μὲ τὴ συμμετοχὴ τῆς ἐνορίας στὴ διαχείριση τοῦ χώρου εἶναι μιὰ φράση ποὺ περιέχεται σὲ πωλητήριο οἰκίας τοῦ ἔτους 1833, στὸ ὁποῖο διατυπώνονται οἱ ὄροι μεταβίβασης καὶ κατοχῆς ἀκινήτου. Τὸ ἔγγραφο αὐτὸν μᾶς ὑποδεικνύει ὅτι καὶ οἱ δύο ἀρχές, καὶ ἡ ἐνορία καὶ ὁ μαχαλές, εἶναι ἀρμόδιες σὲ ζητήματα διακανονισμοῦ τοῦ ἰδιοκτησιακοῦ καθεστῶτος τῶν ἀκινήτων ποὺ βρίσκονται μέσα στὰ ὄρια τῆς δικαιοδοσίας τους. Πιὸ συγκεκριμένα, ἡ Μορφούλα, ἀνηψιὰ τοῦ μακαρίτη Ἀθανασίου Μπουλγούρογλου, παραχωρεῖ τὴν οἰκία τῆς στὸν τσορμπατζῆ Βοῦλκο Κούρτοβιτς ἔναντι 3000 γρ., μὲ τὸν ὄρο νὰ τῆς ἐπιτραπεῖ νὰ κατοικεῖ σὲ ἕνα ἀπὸ τὰ δωμάτια τῆς οἰκίας ἐφόσον ζεῖ «καὶ κανεὶς νὰ μὴ μπορεῖ νὰ τῇ βγάλει ἀπὸ τὸ δωμάτιο, οὔτε ὁ Βοῦλκος, οὔτε κανεὶς ἄλλος ἀπὸ τὴν ἐνορία ἢ τὸ μαχαλά»⁴⁸.

Τὰ ἔγγραφα ποὺ μελετᾶμε μνημονεύουν τὴν ὑπαρξὴν καὶ ἄλλων ἔξουσιαστικῶν μορφωμάτων, τὰ ὁποῖα σχετίζονται μὲ τὴ χωροθέτηση τῶν χριστιανικῶν μαχαλέδων στὸν ἀστικὸ χῶρο. Πράγματι, διαπιστώνουμε τὴν παράλληλη λειτουργία κέντρων ἔξουσίας σὲ ἐπίπεδο ἀνώτερο ἀπὸ αὐτὸν τῶν πρωτογενῶν διοικητικῶν μορφῶν ὀργάνωσης τοῦ χώρου, ὅπως εἶναι ὁ μαχαλές. Προκειμένου νὰ κατανοήσουμε τὴ φύση καὶ τὸν χαρακτήρα αὐτῶν τῶν μορφῶν διοίκησης, θὰ

47. Μ. Ἀποστολίδης, δ.π., ΑΘΓΑΘ 5 (1938-39), 77.

48. Ι. Σνεγγάροφ, δ.π., σ. 350-351.

πρέπει νὰ μελετηθεῖ ἡ τοπογραφία τῆς πόλης ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, καθὼς καὶ ἡ διάταξη τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων στὸν χῶρο τῆς.

Δύο εἶναι τὰ συμπεράσματα στὰ ὅποια καταλήξαμε ἐξετάζοντας τοὺς τρόπους χωροθέτησης τῆς χριστιανικῆς κοινότητας. α) Ὁ χῶρος ποὺ κατοικεῖται ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς δὲν εἶναι ἔνιανος ἀλλὰ παρουσιάζεται ἀσυνεχής. Μὲ ἄλλα λόγια, οἱ χριστιανοὶ δὲν καταλαμβάνουν ἔνα συγκεκριμένο καμμάτι τοῦ ἀστικοῦ χώρου, πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι οἱ χριστιανοὶ μαχαλέδες δὲν συνορεύουν ἀπαραίτητα μεταξύ τους. Πράγματι, ὅπως θὰ φανεῖ στὴ συνέχεια, οἱ χριστιανοὶ ὁρθόδοξοι κάτοικοι τῆς Φιλιππούπολης βρίσκονται διασκορπισμένοι καὶ στὰ τρία τμῆματα τῆς πόλης, στὸ κάστρο, στὸ βαρόσι καὶ στὰ προάστεια: «οἱ πάντες κάτοικοι Χριστιανοὶ ἐπὶ τῶν τριῶν λόφων καὶ τῆς ὑποκειμένης πόλεως»⁴⁹. β) Σὲ πολλές περιπτώσεις οἱ χριστιανοὶ τῆς Φιλιππούπολης ζοῦν ἀναμεμεγμένοι μὲ μέλη ἄλλων ἔθνοθρησκευτικῶν κοινοτήτων. Πράγματι, ἀπὸ δὲ τι φαίνεται, ἡ ὑπαρξὴ πολυάριθμων μικτῶν μαχαλέδων εἶναι ἔνα κοινὸ χαρακτηριστικὸ τῶν βαλκανικῶν πόλεων κατὰ τὴν ὁθωμανικὴ περίοδο⁵⁰.

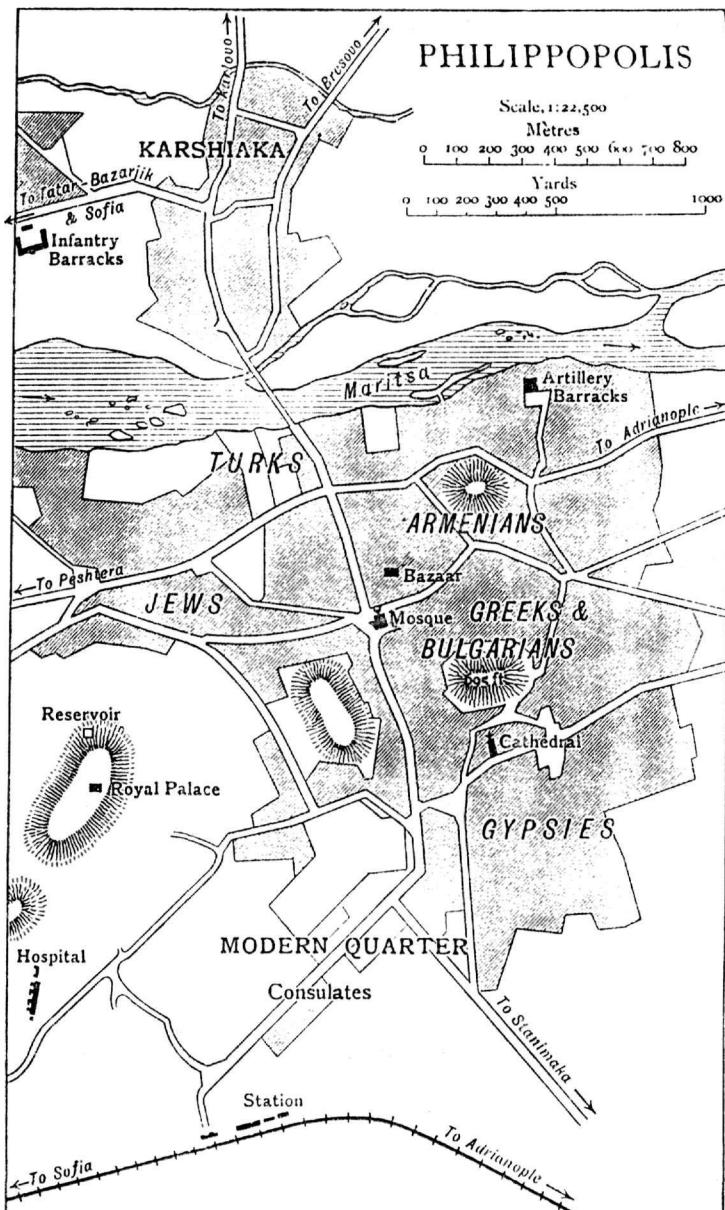
Σχετικὰ μὲ τὴν τοπογραφία τῆς ὁθωμανικῆς πόλης, εἶναι γνωστὸ ὅτι αὐτὴ διακρίνεται στὸ κάστρο καὶ στὸ βαρόσι. Τὸ βαρόσι, λέξη οὐγγρικῆς προέλευσης, σημαίνει τὸν περίαυλο ἐσωτερικοῦ φρουρίου, εἶναι δηλαδὴ ὁ ἐξωτερικὸς χῶρος τοῦ φρουρίου, ὁ ὅποιος συχνὰ περιβάλλεται ἐπίσης ἀπὸ τείχη. Ο συμπαγής πυρήνας τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Φιλιππούπολης κατοικεῖ στὸ εὐρύχωρο κάστρο τῆς πόλης, τὸ ὅποιο βρίσκεται ἀνάμεσα σὲ τρεῖς λόφους: «ἐπὶ τῶν τριῶν λόφων τῆς πόλεως ταύτης, καὶ τοῦ περιβόλου αὐτῶν ὅλου ἐντός, κατοικοῦσι ταῦν μόνον Χριστιανοὶ τοῦ ἀνατολικοῦ δόγματος. [...] Μεταξὺ δὲ τῆς πόλεως ταύτης καὶ τῶν προαστείων τούτων (Μαράσι καὶ Καρσί Ἀκά) πρὸς τὰ ΒΔ μέρη κατοικοῦσι τὰ λοιπὰ ἔθνη, καὶ τοῦτο διότι οἱ Τούρκοι ἀγαπῶσι νὸν κατοικῶσιν εἰς τὰ πλησίον τῶν ὑδάτων μέρη»⁵¹. Τὸ γεγονός ὅτι οἱ χριστιανοὶ κατοικοῦν στὴν παλιὰ πόλη ἵσως νὰ εἶναι ἡ ἀπόδειξη ὅτι ὁ πληθυσμὸς δὲν μετακινήθηκε ἡ δὲν ἀνανεώθηκε ριζικὰ κατὰ τὴν ὁθωμανικὴ κατάκτηση⁵². Σύμ-

49. Γεώργιος Τσουκαλᾶς, *Ιστοριογεωγραφικὴ περιγραφὴ τῆς ἐπαρχίας Φιλιππούπλεως*, Βιέννη 1851, σ. 44.

50. Βλ. Β. Δημητριάδης, *Ἡ τοπογραφία τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Τουρκοκρατίας 1430-1912*, Εταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη 61, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 53 καὶ M. Tsicaloudaki, δ.π., τ. I, σ. 271-276.

51. Γ. Τσουκαλᾶς, δ.π., σ. 43, 45.

52. «Ἡ περιγραφὴ τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου καταδεικνύει σαφῶς τὴ μεγάλη σπουδαιότητα τοῦ χώρου ποὺ κατεῖχαν οἱ χριστιανοί: «Ἄυτη ἡ πόλις τὸ πάλαι ἦν φκοδομημένη ἐπάνω τριῶν λόφων συνηγμένων ἀλλήλοις, καὶ φαινομένων ὡς τρίπους· διὸ καὶ ἀπὸ πάντων τῶν ἄλλων δύνομάτων αὐτῆς ἐπεκράτει καλεῖσθαι Τριμόντιον». Κωνσταντίνου Οἰκονόμου ιερέως Φιλιππούπολίτου, *Ἐγχειρίδιον περὶ τῆς ἐπαρχίας Φιλιππούπλεως*, ἡ περιγραφὴ αὐτῆς, Βιέννη 1819, σ. 18.

Πηγή: Geographical Section of the Naval Intelligence Division (I.D. 1114), *A Handbook of Macedonia and Surrounding Territories*, Naval Staff, Admiralty, Λονδόνιο 1920, σ. 477.

φωνα μὲ τὶς περιγραφὲς τῶν δύο ἴστοριογράφων τῆς πόλης, οἱ ἄλλες κοινότητες ἀπλώνονται στὸν χῶρο γύρω ἀπὸ τὸ κάστρο⁵³. οἱ τουρκικοὶ μαχαλέδες τὸ περιβάλλουν ὡς κλοιός: ἀπὸ ΝΔ ἔως ΒΔ καὶ κατὰ μῆκος τοῦ ποταμοῦ Ἐβρου Β καὶ ΒΑ⁵⁴. Στὰ νότια τοῦ κάστρου βρίσκεται ἡ μικρὴ συνοικία τῶν Παυλικιανῶν μὲ τὸν καθεδρικὸν ναὸ τοῦ Ἅγιου Λουδοβίκου. Οἱ Ἀρμένιοι κατοικοῦν στὰ ΒΔ τῆς ἀκρόπολης καί, τέλος, οἱ Ἐβραῖοι στὰ δυτικά.

Ο τρόπος χωροθέτησης τῆς χριστιανικῆς κοινότητας τῆς Φιλιππούπολης, τὸ ὅτι δηλαδὴ οἱ χριστιανοὶ καταλαμβάνουν τὸ κεντρικὸν μέρος τῆς πόλης, ἀντανακλᾶ στὸ λεξιλόγιο ποὺ χρησιμοποιοῦν οἱ σύγχρονοι γιὰ νὰ ὀρίσουν τὴν κοινότητά τους καὶ τὸν χῶρο στὸν ὅποιον ζοῦν καὶ κινοῦνται. Πολιτεία καὶ Κάστρο εἶναι οἱ δύο ὅροι ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὴ θέση τῶν ὅρων κοινὸν ἢ κοινότητα γιὰ νὰ κατονομάσουν τὴ χριστιανική κοινότητα, ταυτίζοντάς την ἔτσι μὲ τὴν πόλη. Παραδείγματος χάρη, στὸ πρακτικὸ παράδοσης τοῦ λογαριασμοῦ τῆς ἀνοικοδόμησης τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἅγιας Μαρίνας (1783), διαβάζουμε: «...ἐγένετο καὶ τὸ παρόν... μαρτυρίᾳ τῶν ἐντυμοτάτων κληρικῶν καὶ εὐγενεστάτων ἀρχόντων καὶ ἀπάντων ἡμῶν τῶν ἐσναφίων τῆς πολιτείας...»⁵⁵.

Ἡ μελέτη τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχείων τῆς Φιλιππούπολης μᾶς ἀποκάλυψε ὡστόσο μιὰ πραγματικότητα πιὸ περίπλοκη ἀπὸ αὐτὴ ποὺ μᾶς περιγράφουν οἱ περιηγητὲς καὶ οἱ ἴστοριογράφοι τῆς πόλης. Ἀπὸ τὰ τεκμήρια αὐτὰ πληροφορούμαστε ὅτι οἱ χριστιανοὶ κατοικοῦν καὶ στὰ δύο τμῆματα τοῦ ἀστικοῦ χώρου, στὸ κάστρο καὶ στὸ βαρόσι. Σὲ κατάλογο καταχωρημένο στὸν Κώδικα II, ὁ ὅποιος φέρει τὸν τίτλο «οἱ χανδεῖς τῆς πολιτείας», ἀπαριθμοῦνται 91 χριστιανικοὶ χανδεῖς συνολικά, οἱ ὅποιοι κατανέμονται σὲ 17 μουσουλμανικοὺς μαχαλέδες⁵⁶.

Ἐπίσης, τὰ δύο προάστεια Μαράσια καὶ Καρσὶ Ἀκά, ποὺ βρίσκονται στὸ βόρειο τμῆμα τῆς πόλης, κατοικοῦνται, ἐκτὸς ἀπὸ Τούρκους, καὶ ἀπὸ χριστιανοὺς δρθόδοξους σλαβόφωνους⁵⁷. Ἐπιπλέον, σύμφωνα μὲ μαρτυρίες συγχρόνων,

53. Ὁ Κωνσταντίνος Οἰκονόμος καὶ ὁ Γεώργιος Τσουκαλᾶς εἴναι οἱ συγγραφεῖς τῶν δύο ἐγγειριδίων τὰ ὅποια περιέχουν δημογραφικά, γεωγραφικά, ἴστορικά στοιχεῖα, καθὼς καὶ πολλές πληροφορίες γιὰ τὴν ἐθνοθησευτικὴ σύνθεση καὶ τὴν οἰκονομικὴ καὶ ἐπαγγελματικὴ δργάνωση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Φιλιππούπολης καὶ τῶν γύρω κωμοπόλεων καὶ χωριῶν κατὰ τὸν 19ο αἰώνα. Ὁ πληθυσμὸς τῆς Φιλιππούπολης κατανέμεται σὲ πέντε θρησκευτικές κοινότητες: «κατοικοῦσι δὲ τὴν Μεγαλούπολιν ταῦτην Τούρκοι, Χριστιανοὶ τοῦ ἀνατολικοῦ δόγματος, Χριστιανοὶ τοῦ δυτικοῦ, οἱ πάλαι ποτὲ Μανιχαῖοι, οἵτινες καὶ Παυλικιάνοι κοινῶς καλοῦνται· δέλγαι χριστιανικαὶ οἰκογένειαι Ἀρμενίων καὶ Ἐβραϊοί», Γ. Τσουκαλᾶς, δ.π., σ. 42.

54. Μ. Ἀποστολίδης, «Τὰ ὄστατα τῆς Φιλιππούπολεως ἔπει Τουρκοκρατίας», *ΑΘΓΛΘ* 13 (1946-47), 15.

55. Μ. Ἀποστολίδης, δ.π., *ΑΘΓΛΘ* 5 (1938-39), 53.

56. Κώδικας II, σ. 9.

57. Γ. Τσουκαλᾶς, δ.π., σ. 45.

τοῦρκοι ἀξιωματοῦχοι εἶναι ἐγκατεστημένοι ἐντὸς τοῦ κάστρου, χῶρο στὸν ὁποῖο κατοικεῖ ἔνας συμπαγῆς πυρήνας ἀπὸ χριστιανούς. Οἱ περιηγητὴς Paul Taffernern, ὁ ὄποιος βρέθηκε στὴν πόλη στὰ 1665, ἀναφέρει ὅτι οἱ ἐπισημότεροι τῶν κατοίκων τῆς καὶ ἴδιως οἱ στρατιωτικοὶ ζοῦν πάνω στὸν λόφο (ἐννοεῖ τὸν λόφο τῶν Σχοινοβατῶν), ὅπου εἶναι καὶ τὸ ἀνάκτορο⁵⁸. Ἡ μαρτυρία τοῦ Γεωργίου Τσουκαλᾶ ἐπιβεβαιώνει τὴν διαμονὴν τοῦ λόφου ἐντὸς τοῦ κάστρου: «εἰς δὲ τοὺς πρόποδας σχεδὸν τοῦ λόφου τῶν Σχοινοβατῶν ἐντὸς τοῦ περιβόλου ὑπάρχει καὶ ἔνα τζαμὶ μὲ ἔνα Μιναρέν, καὶ δέκα σχεδὸν ὅθωμανικαὶ οἰκίαι»⁵⁹. Ἐπίσης, τὸ πιὸ σημαντικὸ τζαμὶ τῆς πόλης συνορεύει μὲ τὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ κάστρου, δίπλα στὴν πύλη τοῦ λόφου τῆς Εὐμολπιάδος.

Πέρα ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι τὰ τμήματα τοῦ ἀστικοῦ χώρου, τὰ ὄποια καταλαμβάνει καθεμία ἀπὸ τὶς θρησκευτικὲς κοινότητες, στὴν πραγματικότητα ἐπικαλύπτονται καὶ δὲν εἶναι αὐστηρὰ διαχωρισμένα⁶⁰, ἀρκετοὶ μαχαλέδες τῆς Φιλιππούπολης εἶναι μικτοί. Μιὰ πράξη ἀγοραπωλησίας οἰκίας μᾶς ὑποδεικνύει ὅτι οἱ κατοικίες τῶν χριστιανῶν δὲν γειτονεύουν μόνο μὲ αὐτὲς τῶν μουσουλμάνων, ἀλλὰ καὶ μὲ οἰκήματα, τὰ ὄποια ἀνήκουν σὲ μέλη ἀλλων κοινοτήτων: στὰ 1823 ἡ Μητρόπολη ἐπικυρώνει συμβόλαιο σύμφωνα μὲ τὸ ὄποιο ὁ χριστιανὸς Κωνσταντίνος Κουκουμάνου πουλᾶ τὴν οἰκία του, στὸ μαχαλὲ Κότζ Χουσεῖν, στὸν Εβραϊκὸ Ναοῦμ Νάστου· ἡ μία ἀπὸ τὶς τρεῖς οἰκίες, μὲ τὶς ὄποιες αὐτὴ συνορεύει, ἀνήκει στὸν ἀρμένιο Ἀβαδίκη⁶¹.

Οἱ μορφὲς διοίκησης καὶ διαχείρισης τοῦ ἀστικοῦ χώρου στὴ Φιλιππούπολη περνοῦν μέσα ἀπὸ τὴ διαιρέσῃ του σὲ κάστρο καὶ βαρόσι. Ἔτσι, στοὺς κώδικες τῆς μητρόπολης μαρτυρεῖται ἡ ὑπαρξὴ δύο kethüda γιὰ τοὺς χριστιανούς: τοῦ βαρούς κεχαγιᾶ καὶ τοῦ σεχιλοῦ κεχαγιᾶ⁶². Σὲ ὅ,τι ἀφορά τὸν βαρούς κεχαγιά, αὐτὸς εἶναι, σύμφωνα μὲ ὅλες τὶς ἐνδείξεις, ἐπιφορτισμένος μὲ τὴ διοίκηση ὄσων χριστιανῶν κατοικοῦν στὸ βαρόσι. Οἱ χριστιανοὶ ποὺ διοικοῦνται ἀπὸ τὸν βαρούς κεχαγιά, καταβάλλουν καὶ τὸν μισθό του. Στὸν Κώδικα II τῆς Μητρό-

58. Μ. Ἀποστολίδης, 'Η τῆς Φιλιππουπόλεως ἱστορία, Ἀθῆνα 1959, σ. 238.

59. Γ. Τσουκαλᾶς, ὁ.π., σ. 44.

60. Γιὰ τὴν ὑπαρξὴν μικτῶν μαχαλάδων καὶ σὲ ἄλλες πόλεις βλ. τὴ μελέτη τοῦ B. Δημητριάδη, 'Η τοπογραφία..., ὁ.π., σ. 17, 24-25, 53.

61. Κώδικας ΙΙ, σ. 90.

62. Σύμφωνα μὲ τὸν H. Inalcik, τὸ ἀξιωμα τοῦ kethüba τὸ καταλαμβάνει ἔνα ἀπὸ τὰ σημαίνοντα πρόσωπα κάθε ὁμάδας, ἡ ὄποια σχηματίζεται στὴ βάση κοινῶν ἰδεωδῶν καὶ συμφερόντων. Ἔτσι, ὑπάρχει ὁ kethüda τῶν συντεχνῶν, τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων, τῆς πόλης κλπ. (H. Inalcik, *The Ottoman Empire. Conquest, Organisation and Economy, Collected Studies, Variorum Reprints*, Λονδίνο 1978, σ. 152). Ἡ ὑπαρξὴ ἐνὸς kethüda γιὰ τοὺς χριστιανούς μαρτυρεῖται ἐπίσης καὶ στὸν Γαλατὰ τῆς Κωνσταντινούπολης, βλ. N. Beldiceanu, *La ville ottomane au XVe siècle*, Librairie d'Amérique et d'Orient, Παρίσι 1973, σ. 110.

πολης ὑπάρχει κατάλογος μὲ τὸ ποσὸ ποὺ ἀναλογεῖ σὲ καθέναν ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς χανέδες τῶν 17 τουρκιῶν μαχαλάδων γιὰ τὴν πληρωμὴ τοῦ ἔτησιου μισθοῦ τοῦ ἀξιωματούχου αὐτοῦ⁶³:

«1827, Νοεμβρ. 21, κατὰ γενικὴν ἀπόφασιν ἀπεφασίσθη καὶ ἐπληρώθη ὁ μισθὸς τοῦ βαρούς κιαχασὶ ἡνὸ σταυρίτζα διὰ χρόνον ὄλοκληρον ἔναν γρο ὀκτακόσια Γρ “800” τὰ ὅποια ἐλήφθησαν ὡς ἔξῆς

108 ἀπὸ πολάτ μαχαλὲν χανέδες 9'' 12 γρόσια εἰς τὸν κάθε χανέν. 9

120 ἀπὸ κιρχανὰ μαχαλὲν χανέδες 10''. ὁμοίως 10...»

‘Ο κάθε hane καταβάλλει δώδεκα γρόσια. “Αν καὶ ὁ βαροὺς κεχαγιὰ δρᾶς γιὰ λογαριασμὸ τῶν ὀθωμανικῶν ἀρχῶν (τοῦ κονακίου), διορίζεται ἀπὸ ὅ, τι φαίνεται ἀπὸ τὶς χριστιανικὲς ἀρχές: «1828, Δεκεμβρ. 12 ἐπαραιτήθη ὁ κύρ σταυρήτζας ἀπὸ τὸ ἔργον τοῦ κονακίου (καὶ) ἐδιορίσθη ἀντ’ αὐτοῦ ὁ κύρ γιοβάννος γούναρης καββετζής, διὰ νὰ ἀκολουθῇ τὸ ἵδιον ἔργον μὲ τὸν ἵδιον μισθόν, κατὰ γενικὴν ἀπόφασιν»⁶⁴.

‘Η θέσπιση τοῦ ἀξιωματος τοῦ βαρούς κεχαγιὰ εἶναι ἔνας ἀπὸ τοὺς τρόπους μέσα ἀπὸ τοὺς ὅποιους πραγματοποιεῖται ἡ ἐνότητα τῆς πόλης: ἀξιωματῆς ὀθωμανικῆς διοίκησης, τὸ κατέχει χριστιανός, ὁ ὅποιος ἔχει τὸν ρόλο διαμεσολαβητῆ ἀνάμεσα σὲ μὴ μουσουλμανικοὺς πληθυσμοὺς καὶ στὶς ὀθωμανικὲς ἀρχὲς ποὺ ἐδρεύουν στὴν πόλη. Σταχυολογήσαμε τέσσερις συνολικὰ ἐγγραφὲς στὰ ἀρχεῖα τῆς συντεχνίας τῶν ἀμπατζήδων σχετικὰ μὲ τὶς ἀρμοδιότητές του: στὰ ἔτη 1798 καὶ 1800 εἰσπράττει, γιὰ λογαριασμὸ τῶν ὀθωμανικῶν ἀρχῶν, τὸν φόρο ergen akçesi καὶ ergen parası ἀπὸ τοὺς ἀμπατζήδες ποὺ ἀναγορεύονται σὲ μάστορες⁶⁵. ’Επίσης, ἐγγραφὴ στὸν Κώδικα II μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ βαροὺς κεχαγιὰ μεσολαβεῖ γιὰ τὴν πραγματοπόίηση οἰκονομικῶν συναλλαγῶν ἢ ἔξόφληση φορολογικῶν ὑποχρεώσεων ἀνάμεσα σὲ ἵδιωτες καὶ στὸ νοσοκομεῖο τῆς κοινότητας: «1811: Φεβρ. α' τῷ Σκάρλω διὰ λογαριασμὸν τοῦ νοσοκομείου διὰ χειρὸς βαρούς κεχαγιὰ γρ: 10»⁶⁶.

Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι τὸ βαρόσι ἔχει καταγραφεῖ στὶς πηγὲς ὡς διοικητικὸς ὄρος, ὁ ὅποιος δηλώνει τὸν χῶρο ποὺ κατοικεῖται ἀπὸ χριστιανούς. Πράγματι, ἡ μελέτη τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχείων, ἀποκαλύπτει ὅτι τὸ βαρόσι, ἐκτὸς ἀπὸ γεωγραφικό, ἀποτελεῖ καὶ διοικητικὸ μόρφωμα, τὸ ὅποιο, διαθέτει ἀργὴ καὶ διαχειρίζεται ἔνα χρηματικὸ κεφάλαιο. Στὰ 1802, τὸ βαρόσι δανείζεται «τὰ ἀσπρα τοῦ σχολείου καὶ τῶν ὀσπιταλίων»: «1802: δεκεμβρίου 16: ἐδανείσθησαν ὅλοι οἱ βαρουσλοῦδες φιλιππουπόλεως διὰ χρείαν τους κοινὴν ὅλου τοῦ βα-

63. Κώδικας II, σ. 1.

64. "Ο.π.

65. M. Apostolidis - Al. Peev, ὁ.π., τ. 1, σ. 93, 96, 100, 136.

66. Κώδικας II, σ. 77.

ρουσίου, τὰ δόποῖα εἶναι χρεία τοῦ βαρουσίου, ὑποσχόμενοι εἰς κάθε εὐκολίαν διὰ νὰ τὰ πληρώσωσιν εὐχαρίστως εἰς τὸ αὐτὸ ἑλληνικὸν σχολεῖον καὶ δσπητάλια ἀσλ: 7500»⁶⁷. Τὸ χρέος αὐτὸ ἔξιφλεῖται δύο χρόνια ἀργότερα. Ἐπίσης, ἀπὸ ἐγγραφὴ στὸν κώδικα II τῆς μητρόπολης, χρονολογημένη στὰ 1811, μαθαίνουμε ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ βαροὺς κεχαγιά, οἱ μαχαλέδες τοῦ βαρουσίου διοικοῦνται ἀπὸ μία ὁμάδα ἔφόρων: «ἔδωκαν ὄμολογιῶν τοῖς ἐπιτρόποις οἱ ἔφοροι τῶν μαχαλέδων τοῦ βαρουσίου...»⁶⁸.

Σὲ δὲ τι ἀφορᾶ τὸν σεχίρ κεχαγιά (sehir kehaya), δηλ. τὸν κεχαγιὰ τῆς πόλης⁶⁹, αὐτὸς εἶναι πιθανότατα ἕνας ἀξιωματοῦχος, ὁ δόποῖς ἐπίσης διεκπεραιώνει τὶς ἐσωτερικὲς ὑποθέσεις τῆς χριστιανικῆς κοινότητας. Πράγματι, οἱ δύο μαρτυρίες ποὺ διαθέτουμε σχετικὰ μὲ τὶς ἀρμοδιότητές του ἀφοροῦν τὸ διαμεσολαβητικό του ρόλο ἀνάμεσα στὰ διάφορα ἔξουσιαστικὰ μορφώματα τῆς χριστιανικῆς κοινότητας⁷⁰. «Ἐτοι, στὰ 1772 λαμβάνει, γιὰ λογαριασμὸ τῆς πολιτείας, ἀπὸ τὴ συντεχνία τῶν ἀμπατζήδων, τὸν τόκο, τὸ ὑψὸς τοῦ δόποίου ἀνέρχεται σὲ 100 γρόσια, ἀπὸ ποσὸ ποὺ ἡ συντεχνία ἔχει δανειστεῖ ἀπὸ τὴν πολιτεία»⁷¹. Ἐπίσης, στὶς 20 Ιανουαρίου 1784, ὁ σεχίρ κεχαγιά Νέικος εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀξιωματοῦχους τῆς κοινότητας —οἱ ὑπόλοιποι κατέχουν ἐκκλησιαστικὰ ὁφρίκια— ποὺ ὑπογράφουν, ὡς μάρτυρες, χρεωστικὴ ὄμολογία, τὴν δόπια συνάπτει ἡ συντεχνία τῶν ἀμπατζήδων μὲ ἔναν ἰδιώτη⁷².

Διατυπώνουμε τὴν ὑπόθεση, ὅτι, ὅπως ὁ βαροὺς κεχαγιὰ εἶναι ἐπιφορτισμένος μὲ τὴ διεκπεραίωση τῶν ὑποθέσεων τῶν χριστιανῶν ποὺ κατοικοῦν στὸ βαρόσι, ὁ σεχίρ κεχαγιὰ διαχειρίζεται τὶς ὑποθέσεις τῆς χριστιανικῆς κοινότητας, τῆς δόπιας ὁ κορμὸς κατοικεῖ στὸ κάστρο.

67. "Ο.π., σ. 62, 63, 65.

68. "Ο.π., σ. 79.

69. Ἡ τουρκικὴ λέξη sehir σημαίνει πόλη.

70. Τὸν διοικητικὸν ἴστὸ τῆς χριστιανικῆς πολιτείας συγκροτοῦν θεσμικὰ μορφώματα ποικίλου χαρακτήρα. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ ἡ ἐκκλησία, ἔξουσιαστικὸ μόρφωμα τὸ ὅποιο ἀναπτύσσεται καὶ δρᾶ παράλληλα μὲ τὴν δθωμανικὴ ἔξουσία, θέτει σὲ ἴσχυ ἔνα ἱεραρχικὰ διαρθρωμένο διοικητικὸ μηχανισμό, ὁ δόποῖς ἔχοντας ὡς κέντρο τὴν Ἐπισκοπὴν ἡ τὴ Μητρόπολη ποὺ ἔδρεύει στὴν πόλη καταλήγει στὶς ἐνόριες. Ἀπὸ τὴν ἄλλη θεσμοὶ λαϊκοῦ χαρακτήρα ὅπως ἡ δημογεροντία, οἱ μαχαλέδες, οἱ ἐπαγγελματικὲς συντεχνίες θεωροῦνται ὅτι λειτουργοῦν συμπληρωματικὰ ὡς πρὸς τὴν κρατικὴ (δθωμανικὴ) ἔξουσία. Τέλος, ὑπάρχουν θεσμοθετημένα σώματα, τὰ δόποῖα εἶναι φορεῖς ἀσκησῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς, ὅπως τὸ σχολεῖο, τὰ «δσπητάλια», ἡ φυλακὴ τοῦ «χαρατζῆ». Τὸ πολιτικὸ βάρος τοῦ καθενὸς ἀπὸ τοὺς παραπάνω θεσμοὺς εἶναι διαφορετικὸ ἀπὸ πόλη σὲ πόλη. Παραδείγματος χάρη, στὴν περιπτωση τῆς Φιλιππούπολης, οἱ συντεχνίες ἀπονομάζουν ἀπὸ τὴν πολιτικὴ σκηνὴ τῆς κοινότητας ὡς καὶ τὴ δεύτερη δεκαετία τοῦ 19ου αι. Ἡ φιλιππούπολίτικη πολιτεία διοικεῖται, ὡς τὸ 1818, ἀπὸ τὴ Μητρόπολη καὶ τὴ Δημογεροντία. Ἀπὸ τὴ χρονιὰ αὐτὴ, στὴ διοικησή της ὑπεισέρχονται καὶ οἱ ἵσχυρότερες χριστιανικὲς συντεχνίες.

71. M. Apostolidis - Al. Peev, ὁ.π., τόμ. I, σ. 60.

72. I. Σνεγγάροφ, ὁ.π., σ. 217-218.

Οἱ μαρτυρίες ποὺ διαθέτουμε δὲν ἐπαρκοῦν γιὰ νὰ ἀποφανθοῦμε ὅν τὰ δύο ἀξιώματα, τοῦ βαρούς κεχαγιᾶ καὶ τοῦ σεχίρ κεχαγιᾶ, εἴναι ἔκφραση τῆς αὐτοδιοίκησης τῶν κοινοτήτων, ἡ ἀντίθετα, ἀν πρέπει νὰ θεωρήσουμε τὶς λειτουργίες αὐτές, ὡς μία ἀπὸ τὶς μορφὲς διείσδυσης τῆς ὁθωμανικῆς ἔξουσίας στὸν κοινοτικὸ φυσικὸ καὶ κοινωνικὸ χῶρο. Ἐκεῖνο ποὺ μποροῦμε μὲ βεβαιότητα νὰ ποῦμε εἶναι ὅτι, ἀν καὶ πρόκειται γιὰ ἀξιώματα τὰ δύοια ἐκχωροῦνται ἀπὸ Ὀθωμανούς, τὰ κατέχουν χριστιανοί. Πιὸ συγκεκριμένα, αὐτοὶ ποὺ ἐπωμίζονται τὶς λειτουργίες τοῦ βαρούς κεχαγιᾶ καὶ τοῦ σεχίρ κεχαγιᾶ σχετίζονται μὲ κάποια ἀπὸ τὶς ἴσχυρες χριστιανικὲς συντεχνίες. Τὰ ἕγχη μερικῶν ἀπ’ αὐτοὺς ἐντοπίζονται στὰ ἀρχεῖα τῆς συντεχνίας τῶν ἀμπατζήδων. Παραδείγματος γάρ, ὁ γιὸς τοῦ σεχίρ κεχαγιᾶ Πέτρου ἀναγορεύεται μάστορας στὴ συντεχνία τῶν ἀμπατζήδων στὰ 1797⁷³. Στὰ 1800 τὸ ἀξιώματοῦ βαρούς κεχαγιᾶ ἔχει ἐκχωρηθεῖ στὸν ἀμπατζή μαστορ-Ἀναστάση, στὰ 1802 στὸν Τρικυντάφυλλο, ἔναν ἀμπατζή ὁ ὄποιος μνημονεύεται ἀρχετές φορές στὰ ἀρχεῖα τῆς συντεχνίας, καθὼς τὸ ἐργαστήριό του εἶναι τέπος ἐκμάθησης τοῦ ἐπαγγέλματος⁷⁴. Μελετώντας τοὺς καταλόγους μὲ τὰ ὀνόματα τῶν ἀμπατζήδων οἱ δύοιοι «παίρνουν τεστήρι» ἀπὸ τὴ συντεχνία στὰ 1817, διαπιστώνουμε ὅτι ὁ βαρούς κεχαγιᾶ Δημήτρης διδάσκει τὴν τέχνη τοῦ ἀμπατζῆ σὲ γόνους εὐπόρων οἰκογενειῶν⁷⁵. Στὰ 1828, κάποιος κύριος Σταυρίτζας ἀντικαθίσταται, ὅπως πιὸ πάνω εἴδαμε, στὸ ἀξιώματοῦ βαρούς κεχαγιᾶ ἀπὸ τὸν «κύριο Γιοβάννο γούναρη καββετζή». στὰ 1830 ὁ καυταντζῆς Νεντέλιος διαδέχεται τὸν Γιοβάννο καὶ διατηρεῖ τὸ ἀξιώματοῦ 1837, ὄπότε καὶ ἀντικαθίσταται μὲ τὴ σειρὰ του ἀπὸ κάποιο Μπόντζο ἀμπατζή⁷⁶. Ἡ ἔρευνα ἀπέδειξε ὅτι τὰ ἀπομακρυσμένα στὸ ἀξιώματοῦ βαρούς κεχαγιᾶ συγκὸν ἀνήκουν στὰ ἀνώτερα κοινωνικούνομικὰ στρώματα τῆς φιλιππουπολίτικης κοινωνίας ἡ ἐμπλέκονται, ὅπως εἴδαμε, στὰ δίκτυα ἐπαγγελματικῶν σχέσεων μὲ ἴσχυρούς ἀμπατζήδες. Λόγου γάρ, ἡ ὑπογραφὴ τοῦ βαρούς κεχαγιᾶ Δημήτρη βρίσκεται ἀνάμεσα σὲ αὐτές τῶν 37 ἴσχυρῶν ἀμπατζήδων, οἱ δύοιοι στὰ 1818 ἐπιθεωροῦν καὶ ἐπικυρώνουν τὸν ἐσναφικὸ λογαριασμό⁷⁷.

Εἴδαμε παραπάνω ὅτι οἱ μαχαλέδες ὑπάγονται διοικητικὰ στὶς κοινωνικὲς ἀρχές. Τὸ ἐρώτημα ποὺ εὑλογα τίθεται ἀφορᾶ τὶς μορφὲς διοίκησης τῶν μικτῶν μαχαλέδων, δηλαδὴ τῶν μαχαλέδων ποὺ κατοικοῦνται ἀπὸ μέλη διαφόρων ἔθνο-

73. M. Apostolidis - Al. Peev, ὅ.π., τόμ. I, σ. 89.

74. "O.p.", σ. 96, 99.

75. Οἱ μαθητές του ἐντοπίζονται ὅλοι στὶς ὄμαδες «μάστορες», «υἱοὶ μαστόρων», «εσπερί», τὰ μέλη τῶν δύοιων εἰναὶ εὐπόροι ἀμπατζήδες, καὶ ὅχι σὲ ἐκεῖνες τῶν «καλφάδων», «τσιφακίων», «ραφτακιατζήδων», τῶν εὐδικευμένων δηλαδὴ καὶ ἀνειδίκευτων ἐργατῶν. M. Apostolidis - Al. Peev, ὅ.π., τ. II, Φιλιππούπολη 1932, σ. 23, 35, 63.

76. M. Αποστολίδης, ὅ.π., ΑΘΑΓΘ, 4 (1937-38), 30-31.

77. M. Apostolidis - Al. Peev, ὅ.π., τ. II, σ. 74.

Θρησκευτικῶν κοινοτήτων. 'Η ὑπαρξη μιᾶς ἐπιτροπῆς —τῶν «μαχαλελήδων»— ποὺ νὰ μὴν εἶναι ὁμοιογενῆς σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἔθνοθρησκευτικὴ σύνθεση τῶν μελῶν της δὲν πιστοποιεῖται. 'Η Ἀλεξάνδρα Γερόλυμπου ποὺ ἔχει, μέσα ἀπὸ πυκνὰ δημοσιεύματα, ἀναδείξει μιὰ σειρὰ ἀπὸ ζητήματα σχετικὰ μὲ τὴ μελέτη τοῦ ἀστικοῦ χώρου στὴν ὁθωμανικὴ Μακεδονία καὶ Θράκη⁷⁸, ἐπισημαίνει, στηριγμένη κυρίως στὴ μελέτη τοῦ J. Nehama γιὰ τοὺς Ἐβραίους τῆς Θεσσαλονίκης⁷⁹, ὅτι μιὰ βασικὴ συνιστώσα τοῦ ὄμβατος τοῦ σχετικοῦ μὲ τὴ διαχείριση τοῦ χώρου εἶναι τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἔθνικοθρησκευτικὲς κοινότητες ἀσκοῦν νομοθετικὴ ἔξουσία στὸ ἐσωτερικὸ τους. 'Ο δημοτικὸς καὶ κρατικὸς ἔλεγχος εἶναι ἀνύπαρκτος σὲ ζητήματα πολεοδομίας καὶ οἰκιστικῆς ὁργάνωσης⁸⁰. Κάθε κοινότητα διαθέτει ἔνα δικό της σῶμα κανονισμῶν, στὴ βάση τοῦ ὄποιου ἐπιλύονται οἱ διαφορές μεταξὺ τῶν μελῶν της, ἐνῶ διαφορές ποὺ σχετίζονται μὲ καταπατήσεις δρόμων καὶ ἀκινήτων ἐπιλύονται ἀπὸ ἔνα εἰδικὸ δικαστήριο ποὺ λειτουργεῖ σχεδὸν κάθε ἔργασιμη μέρα, λόγω μεγάλου φόρτου ἔργασίας⁸¹.

78. Βλ. ἐνδεικτικά, Ἀλεξάνδρα Καραδήμου-Γερόλυμπου, *Μεταξὺ Ἀρατολῆς καὶ Δύσης. Βορειοελλαδικὲς πόλεις στὴν περίοδο τῶν ὁθωμανικῶν μεταρρυθμίσεων*, ἐκδ. Τροχαλία, Ἀθῆνα 1997, Alexandra Yerolympos, *Urban transformations in the Balkans (1820-1920). Aspects of Balkan town planning and the remaking of Thessaloniki*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1996, τῆς ἔδιας, «Urbanisme et modernisation en Grèce du Nord à l'époque des Tanzimat (de 1839 à la fin du XIXe s.)», στὸ *Villes ottomanes à la fin de l'Empire*, sous la direction de Paul Dumont et François Georgeon, ἐκδ. L. Harmattan, Παρίσι 1992, ἐπίσης Λ. Γερόλυμπου, Φ. Ὄφριοπουλος, Τ. Ἰορδάνογλου, Γ. Λάζβιας, 'Ο βυζαντινὸς πολεοδομικὸς λόγος στὴν νομοθεσία. 'Εξέλιξη καὶ ἐπιρροές του στὸν ὁθωμανικό. 'Η παρονόμα τον στὴν βαλκανικὴ χερσόνησο καὶ στὴν Ἑγγὺς Ἀρατολή', 'Ἐρευνα ΓΒΕΤ, Τμῆμα ἀρχιτεκτόνων Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1994. Σχετικὰ μὲ αὐτὸ τὸ θέμα βλ. ἐπίσης St. Yerasimos, «La réglementation urbaine ottomane, XVIIe-XIXe siècles», στὸ *Proceedings of the second international meeting on modern ottoman studies and the turkish republic*, Nederlands Institut voor net Nabije Oosten, Λέντεν 1989.

79. Joseph Nehama, *Histoire des Israélites de Salonique*, 7 τόμοι, Θεσσαλονίκη 1976.

80. Λ. Καραδήμου-Γερόλυμπου, *Μεταξὺ Ἀρατολῆς..., δ.π., σ. 42.*

81. Πηγὴ τῶν κανονισμῶν ποὺ χρησιμοποιοῦσαν οἱ χριστιανοὶ ἡταν ἡ βυζαντινὴ νομοθεσία. Σκοπὸς τῶν κανονισμῶν αὐτῶν, ποὺ ἔκτεινονταν σὲ πολλὰ ζητήματα πέρα τῶν καθαρὰ θρησκευτικῶν, ἡταν νὰ προσφέρουν ἔναν διτύπο διλλὰ συγκροτημένο σημεῖο ἀναφορᾶς, ποὺ θὰ ἀπέτρεπε τοὺς 'Ἐλληνες ὑπόδουλους' ἀπὸ τὸ νὰ προστέχουν στοὺς ὁθωμανοὺς καθῆδες γιὰ τὴν ἐκδίκαση τῶν ἀστικῶν διαφορῶν τους, δ.π., σ. 43. 'Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ «Νομικὸν τοῦ Θεόφιλου (βλ. Δημήτριος Σ. Γκίνης (ἐκδ.), Νομικὸν ποιηθὲν καὶ συνταχθὲν εἰς ἀπλῆρ φράσιν ὑπὸ τοῦ πανιερωτάτου ἐπισκόπου Καμπανίας Θεοφίλου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων (1788), Θεσσαλονίκη 1960) καὶ διλλες συλλογὲς κανονισμῶν χρησίμευαν ὡς βάση γιὰ τὴν ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης στὸ ἐσωτερικὸ τῆς χριστιανικῆς κοινότητας κατὰ τὴν ὁθωμανικὴ περίοδο, ὥπως ἡ Ἐξάβιβλος τοῦ Ἀρμενόπουλου καὶ ὁ Νομοκάνων τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ· βλ. Κωνσταντίνος Γ. Πιτσάκης (ἐπιμ.), *Πρόχειρον νόμων ἡ Ἐξάβιβλος, Βυζαντινὰ καὶ Νεοελληνικὰ κείμενα (1)*, Δωδώνη, Ἀθῆνα 1971, Δημήτριος Σ. Γκίνης - Νικόλαος Ι. Παν-

Τὰ μικρὰ αὐτὰ δικαστήρια τῆς γειτονιᾶς ἔξαφανίστηκαν ἥδη ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰ.⁸² Ο Nehama ἀναφέρει σχετικά μὲ τὸ καθεστώς ἰδιοκτησίας τῶν ἀκινήτων ἀπὸ τοὺς Ἐβραίους, ὅτι αὐτοὶ σπάνια ἐπενδύουν τὴν περιουσία τους σὲ ἀστικὰ ἀκίνητα. Καὶ αὐτὸς ἔξαιτίας τῶν πολλαπλῶν ὑποχρεώσεων ποὺ ἡ κατοχὴ τους συνεπάγεται, ἔξαιτίας τῆς περιπλοκότητας τῆς φαββινικῆς νομοθεσίας καὶ νομολογίας. Στὴν ὁθωμανικὴν πόλη δὲν ὑπάρχει ἐνιαῖο ἰδιοκτησιακὸ καθεστώς γιὰ τὰ ἀκίνητα ποὺ κεῖνται ἐντὸς τῶν ὅρίων της. "Ολοὶ οἱ περιορισμοί, ποὺ προβλέπονται ἀπὸ τὴν κοινοτικὴν νομοθεσία γιὰ ἓναν Ἐβραῖον, ἐκπίπτουν καὶ ἀκυρώνονται εὐθὺς ὅταν τὸ ἀκίνητο περνᾶ στὰ γέρια ἐνδε μὴ Ἐβραίου, ὁ δόποις ἀγνοεῖ τὰ κωλύματα ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸ Ταλμούδ καὶ τὰ τοπικὰ ἐβραϊκὰ ἔθιμα⁸³. Τὸ κοινοτικὸ δίκαιο ἴσχυει ἀκόμα καὶ σὲ ἰδιοκτησίες μουσουλμάνων ὑπενοικιασμένες ἀπὸ Ἐβραίους, καὶ αὐτὸς γιατὶ οἱ πρῶτοι δὲν ἀσχολοῦνται ἰδιαίτερα μὲ τὰ ἀκίνητα τὰ ὅποια ἔχουν παραγωρήσει σὲ ἀπίστους ἔναντι μισθώματος⁸⁴.

'Επιχειρήσαμε νὰ ἀνασυστήσουμε ὄρισμένες ὕψεις τῆς διοίκησης καὶ διαχείρισης τοῦ ἀστικοῦ χώρου τῆς ὁθωμανικῆς πόλης. 'Απὸ τὴν παραπάνω ἀνάλυση, ἔγινε φανερὸ ὅτι ἡ παρέμβαση τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων τόσο στὴν κατασκευὴ τοῦ χώρου ὅσο καὶ στὴ διοίκησή του εἶναι καθοριστική, ὅτι δηλαδὴ οἱ ὁθωμανικὲς ἀρχὲς ἔχουν ἐκχωρήσει αὐτὸς τὸν χῶρο ἀσκησῆς ἔξουσίας στοὺς κοινοτικοὺς ἀρχοντες. Πολυάριθμα ἔρευνητικὰ πεδία ἀνοίγονται ἀπὸ τὴν παρουσίαση τῶν πληροφοριῶν σχετικὰ μὲ αὐτὸς τὸ θέμα ποὺ περιέχονται στὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀρχεῖα, ἀπὸ τὰ ὅποια προβάλλει ἡ ἀναγκαιότητα τῆς διασταύρωσης τῶν ἐν λόγῳ τεκμηρίων τόσο μὲ αὐτὰ τῆς ὁθωμανικῆς διοίκησης, ὅσο καὶ μὲ τῶν ἄλλων κοινοτήτων. Εἶναι ἔνας μονόδρομος προκειμένου νὰ ἀναζητηθοῦν ἀπαντήσεις σὲ ἔρωτήματα, ὅπως ἐὰν καὶ μὲ ποιὸ τρόπο οἱ δύο ἔξουσιαστικὲς ἀρχὲς —ἡ κοινοτικὴ καὶ ἡ κρατικὴ— συνυπάρχουν καὶ ἀλληλοεπικαλύπτονται σὲ ζητήματα σχετικὰ μὲ τὴ διαχείριση καὶ τὴ διοίκηση τοῦ χώρου. "Έχοντας ὑπόψη ὅτι οἱ κοινωνίες ποὺ μελετᾶμε γαρακτηρίζονται ἀπὸ ἔντονες τοπικὲς

ταξίδιουλος (ἐκδ.), «Νομοκάνων Μανουὴλ Νοταρίου τοῦ Μαλαξοῦ τοῦ ἐκ Ναυπλίου τῆς Πελοποννήσου», στὸ Νόμος 1 (1982), 'Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα τοῦ Τμήματος Νομικῆς τῆς Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν' Επιστημῶν τοῦ Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1985. Ρυθμίσεις σχετικές μὲ τὴν πόλη καὶ τὴν ὀργάνωση τοῦ χώρου περιέχουν τὰ δύο πρῶτα ἔργα. 'Η Α. Γερόλυμπου σημειώνει ὅτι, ὁ τρόπος μὲ τὸν ὅποιο τὸ Νομικὸ ἀντιμετωπίζει τὴν πόλη δὲν ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν λογικὴ τοῦ μουσουλμανικοῦ δικαίου καὶ τῶν ρυθμίσεων ποὺ ἀκολουθοῦνται ἀπὸ τὴν ἐβραϊκὴ κοινότητα, Α. Καραδήμου-Γερόλυμπου, *Μεταξὺ Ἀγατολῆς...*, ὥ.π., σ. 43.

82. J. Nehama, ὥ.π., τ. 6, σ. 101.

83. "O.π., τ. 7, σ. 187.

84. "O.π., σ. 188.

ἰδιαιτερότητες καὶ ἀπὸ ἵσχυρὴ παρέμβαση τοῦ τοπικοῦ ἔθιμοῦ δικαίου στὴν κοινωνικὴν ζωή, εἶναι ἀνάγκη ἡ ἔρευνα νὰ προχωρήσει πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς διερεύνησης τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὅποιο ὁι διάφορες θρησκευτικὲς ὄμάδες συν-
υπάρχουν στὴ διοίκηση τῶν μικτῶν μαχαλέδων μέσα ἀπὸ τὴν ἐξέταση παρα-
δειγματικῶν περιπτώσεων, προκειμένου ἔτσι νὰ ἐμπλουτιστεῖ ἡ συζήτηση γύρω
ἀπὸ τὴν ἀναζήτηση στὴν Ὀθωμανικὴν Αὐτοκρατορία δομῶν τέτοιων ποὺ νὰ προ-
σομοιάζουν στὴν κοινωνία τῶν πολιτῶν. Ἀπομένει ἐπίσης νὰ μελετηθεῖ περαι-
τέρω πῶς ὁ ἔλεγχος αὐτῶν τῶν πρωτογενῶν διοικητικῶν μορφωμάτων —τῶν
ἐνοριῶν καὶ τῶν μαχαλέδων— γίνεται σημεῖο σύγκρουσης ἀνάμεσα στὶς κοινω-
νικοοικονομικὲς ὄμάδες, οἱ ὅποιες ἔλεγχον τοὺς ὑπόλοιπους θεσμοὺς τῆς κοι-
νότητας —τὴ Μητρόπολη, τὶς συντεχνίες, τὴν πολιτεία, τὸ σχολεῖο καὶ τὰ νο-
σοκομεῖα—, μὲ τελικὸ διακύβευμα τὴ δυνατότητα πρόσβασης στοὺς οἰκονομι-
κοὺς πόρους αὐτῶν τῶν μορφωμάτων.